

**М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий-изилдөө
университети**

Кыргызстан эл аралык университети

Диссертациялык кеңеш Д 08.24.697

Кол жазма укугунда
УДК: 336.717+004 (575.2)

Ташболотов Жумалы Жолборсович

**Санариптик экономиканын шартында Кыргыз Республикасынын төлөм
системасын өнүктүрүүнүн келечеги**

08.00.10 - финансы, акча жүгүртүү жана насыя

экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын

Авторефераты

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Б. Осмонов атындагы Жалал - Абад мамлекеттик университетинин экономика, эсеп жана каржы кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчи: **Абдиева Адиля Ильясбековна**, экономика илимдеринин

доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Ж.Абдрахманов атындагы мамлекеттик башкаруу академиясынын проректору

Расмий оппоненттер: 1. _____
2. _____

Жетектөөчү мекеме: (ЖОЖ, адрес)

Диссертацияны коргоо 2025-жылдын «», саат 11.00дө «М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий-изилдөө университетинде» жана Кыргызстан Эл аралык университетинде Д 08.24.697 диссертациялык кеңешинин отурумунда, саат 11.00дө өтөт. Дареги: 720023, Бишкек ш., көч. Тоголок Молдо 58.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/082-s27-wxr-tw8>

Диссертациялык иш менен Кыргызстан Эл аралык университетинин (720001, Бишкек ш., Чүй проспектиси 255), М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий-изилдөө университетинин китепканаларынан жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-08-24-697/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2025-жылдын ---- жөнөтүлдү.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Заманбап акча системалары коомдун өнүгүүсүнүн ар бир этабына мүнөздүү болгон төлөм каражаттарын камтыган, экономиканын керектөөлөрүн эң толук ишке ашырууга мүмкүндүк берүүчү узак эволюциянын натыйжасында калыптанган.

Бүгүнкү күндө ар бир мамлекеттин экономикасы ага кирген миллиондогон чарбалык субъекттердин ортосундагы татаал мамилелердин кеңири тармакталган тармагы жана товар менен акчанын туруктуу жүгүртүүсү болуп саналат. Демек, бир өлкөнүн экономикасы өтө татаал рыноктук мамилелер менен мүнөздөлөт, бул ар кандай учурда ар дайым өсүп жаткан каржылык маалыматтын массивдерин иштеп чыгуу жана документтештирүү зарылдыгын билдирет.

Көрсөтүлгөн өз-ара байланыштар татаал жана алар андан да көп глобализациянын натыйжасында күчөлүүдө, дүйнөлүк рынок конъюктурасынын пайда болушу, ошондой эле маалыматтык технологиялардын пайда болушу жана өнүгүшүнүн натыйжасында күчөп жатат. Бул динамикалуу өзгөрүп турган шарттарда, стратегиялык маанилүү байланыш каналы, акча агымдарынын жана финансылык операциялардын тоскоолдуксуз кыймылына мүмкүнчүлүк берүү механизми - төлөм системасы болуп саналат. Бул система мамлекеттин ишинин бардык аспектилерин менен эң маанилүү интерфейстерге ээ жана экономикалык мамилелердин кеңири спектрин камтыйт.

Бул мамилелердин негизги звенолорунун бири болуп ар кандай бүтүмдөрдүн аткарылышы саналат, анын натыйжасында төлөмдөр жана эсептешүүлөр аркылуу өз ара талаптар жана милдеттенмелер канааттандырылат. Мындай шарттарда өлкөнүн экономикасында негизги орунду төлөм системасы ээлейт, ал натыйжалуу акча жүгүртүүнү, чарба жүргүзүүчү субъекттердин экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырууну камсыз кылат жана мамлекеттин акча-кредит саясатын ишке ашыруунун негизги инструменти болуп саналат.

Экономиканын өнүгүшү азыркы учурда чарба жүргүзүүчү субъекттердин ортосундагы өз ара аракеттенүүнү башкаруунун өзүнүн шарттарын аныктайт, чарба жүргүзүүчү субъект – мамлекет, чарба жүргүзүүчү субъект – финансылык институт. Накталай төлөм ыкмалары өткөөл экономикада, бартердик операциялар товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүүгө кеткен чыгымдарды жасаган, ал эми алдын ала төлөө же накталай эмес төлөм сатып алуучу менен сатып алуучунун ортосундагы транзакциянын аякташына кепилдик бербеген этапта артыкчылыкка ээ болгон.

Заманбап рынок экономикасынын шартында төлөм системалары финансылык да, акча-кредиттик системалардын да эффективдүү иштешин камсыз кылууда маанилүү роль ойнойт. Дүйнөлүк экономикалык мамилелердин глобалдашуусу жана төлөмдөрдүн интернационализациясы акча каражаттарын тезирээк которууну талап кылат, ал эми төлөмдөрдүн санынын тез өсүшү төлөм системаларында алдыңкы төлөм технологияларын жана инновациялык төлөм

инструменттерин колдонууну талап кылат. Бирок, заманбап шарттарда төлөм системаларын өркүндөтүү эсептөө, телекоммуникация жана компьютердик тармактар чөйрөсүндөгү жетишкендиктердин негизинде жаңы технологияларды колдонуу жолу менен гана эмес, ошондой эле жаңы архитектуралык структураларды, оптималдаштыруу ыкмаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу жолу менен баратат. Эсептешүү процесси, төлөм системаларынын ишенимдүүлүгүн жана үзгүлтүксүз иштешин жогорулатуу жолдору Кыргызстандын экономикасынын негизги көйгөйлөрүнүн бири накталай эмес төлөмдөргө да, накталай акчаларды пайдалануу менен төлөмдөргө да негизделген төлөмдөрдүн чоң үлүшү болуп саналат. Ошентип, Кыргыз Республикасынын экономикасынын акча мамилелеринин олуттуу бөлүгү мамлекеттик контролдоо, жөнгө салуу жана башкаруу чөйрөсүнөн, башкача айтканда уюшкан жүгүртүүдөн чыгарылат.

Накталай эмес төлөмдөр жана төлөм системалары боюнча изилдөөлөрдү өнүктүрүүгө олуттуу салым кошкон көптөгөн чет элдик экономисттер жана адистер: Б. Д. Саммерс (1994) А. Липис (1988), Т. Маршалл (1988), Я. Линкера (1988), Н. В. Байдукова (2007), В. Ю. Белоусова (2012), М. П. Березина (2010), С. В. Криворучко (2013), М. Е. Коновалова (2023), Е. С. Матерова (2023), Р. Р. Гайзатуллин (2023), Е. Г. Саксельцев (2012), В. М. Усоскин (2012), Е. С. Уланов (2018) жана башкалар.

Төлөм жана эсептешүү механизмдерин түзүүнүн кээ бир аспектиери жана алардын иштөө өзгөчөлүктөрүн изилдөө темасына ата мекендик окумуштуулардын эмгектерине арналган: Абдиева А. И. (2016), Аскарова А. К. (2012), Карабекова А. К. (2024), Кантороева А. К. (2023), Мырзахматова Ж. (2023) Ошол эле учурда дүйнөлүк экономикалык белгисиздиктин шарттарында финансы рынокторунун ар кандай секторлорунда келип чыгуучу тобокелдиктердин ыктымалдуулугунун өсүшү, чарба жүргүзүүчү субъекттердин ортосундагы мамилелердин татаалдашуусу, уланып жаткан глобалдашуу жана ар кандай төлөм системаларынын түзүмдүк байланыштарынын өз ара интеграциясы, санариптештирүү процесстери. Акча которууларды камсыз кылуучу оперативдүү жана технологиялык механизмдердин, ошондой эле инновациялык төлөм жана эсептешүү механизмдеринин пайда болушун эске алуу менен азыркы шарттарда, анын ичинде улуттук төлөм системасынын иштешинин жана андан ары өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн комплекстүү изилдөө кайрадан актуалдуу болуп калат жана алардын ичине түзүлүшү көп валюталык төлөмдөрдүн трансчек аралык механизмдери камтылат.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар жана илимий мекемелер жүргүзгөн негизги изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын темасы 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына, 2023--2027жылдарга Кыргыз Республикасында накталай эмес төлөмдөрдүн жана эсептешүүлөрдүн үлүшүн жогорулатуу боюнча мамлекеттик программага байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты – Кыргыз Республикасында санариптик трансформацияга негизделген төлөм системасын өнүктүрүүнүн негизги келечектүү багыттарын аныктоо .

Максатка ылайык, төмөнкү изилдөө **милдеттери аныкталган:**

1. өзгөчөлүктөрүн жана мазмунун, ошондой эле электрондук төлөм системаларын уюштуруунун жана куруунун теориялык негиздерин изилдөө;
2. төлөм системаларын өнүктүрүүнүн дүйнөлүк практикасын изилдөө;
3. санариптештирүүнүн заманбап шарттарында республиканын төлөм системасынын өнүгүшүнө баа берүүгө талдоо жүргүзүү;
4. төлөм системасынын негизги катышуучуларынын финансылык көрсөткүчтөрүнүн абалына төлөм операцияларынын таасиринин деңгээлин аныктоо;
5. экономикалык процесстерди санариптештирүү шартында төлөм системасын өнүктүрүүнүн көйгөйлөрүн жана тобокелдиктерин аныктоо;
6. Кыргыз Республикасынын төлөм системасын өнүктүрүүнүн келечектүү жолдорун сунуш кылууга .

Диссертациянын изилдөөсүнүн илимий жаңылыгы:

- аныктаманы автордук чечмелөө сунушталат: экономикалык процесстерди санариптик трансформациялоо шарттарында “ төлөм системасы”;
- электрондук төлөм системаларын уюштуруунун жана куруунун өзгөчөлүктөрү аныкталган;
- Кыргыз Республикасынын төлөм системасынын өнүгүүсүнүн эволюциялык этаптары аныкталган жана санариптик трансформация шарттарында төлөм системасынын өнүгүшүнө талдоо берилген;
- коммерциялык банктар тарабынан көрсөтүлүүчү төлөм кызмат көрсөтүүлөрүнүн банк секторунун кирешелүүлүгүнө таасиринин даражасы аныкталган;
- төлөм системасындагы финансылык жана операциялык тобокелдиктерге баа берүү жүргүзүлдү жана аларды жеңүү жолдору иштелип чыкты;
- накталай эмес төлөмдөргө санариптик сомду киргизүүнү күчөтүү боюнча чаралар сунушталды.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Изилдөөнүн натыйжалары экономикалык процесстерди санариптештирүү шартында төлөм системасын уюштурууну жана иштешин өнүктүрүү үчүн негиз катары колдонулушу мүмкүн. Иштин айрым жоболору Кыргыз Республикасынын банктары тарабынан төлөм системасын өнүктүрүүнүн келечектүү багыттарын иштеп чыгуу үчүн пайдаланылышы мүмкүн. Иштин жоболору жана корутундулары финансылык институттар тарабынан төлөм саясатын түзүүдө колдонулушу мүмкүн.

Жумуштун негизги жоболору жана корутундулары Жалал-Абад мамлекеттик университетинде «Финансы» жана «Төлөм системасы» дисциплиналары боюнча сабактарды өтүүдө пайдаланылган.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси. Изилдөөнүн санариптик экономикага өтүү шартында төлөм системасын өнүктүрүүгө салым кошо алат жана аны менен байланышкан тармактарда өсүштү генерациялай алат.

Коргоо үчүн сунушталган диссертациянын негизги жоболору:

– Санариптик экономикада “төлөм системасы” түшүнүгүн калыптандырууга бардык теориялык ыкмаларды бириктирип, автор “төлөм системасы” аныктамасынын төмөнкүдөй формулировкасын сунуш кылган – бул акча-кредит системасынын маанилүү курамдык бөлүгү болуп саналат. Атайын мекемелердин катышуусу менен акча каражаттарын которуунун белгиленген эрежелерин, жол-жоболорун жана коопсуз механизмдерин, ошондой эле анын катышуучуларынын ортосунда эсептешүү операцияларын жүргүзүү үчүн заманбап санариптик (электрондук) платформалар менен жабдылган;

– Төлөм системаларын өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүнө жана мазмунуна теориялык талдоо жүргүзүү анын накталай төлөмдөрдөн артыкчылыктарын жана айырмачылыктарын атоого мүмкүндүк берет, атап айтканда, төлөм системаларын санариптештирүү бардык чарба жүргүзүүчү субъекттердин ишинин ачыктыгын билдирет.

– тарыхый мүнөздөгү аныкталган этаптар: 1992-жылдан 1994-жылга чейин – калыптануу этабы; 1994–1996 – жаңы төлөм инструменттерин киргизүү аркылуу активдештирүү стадиясы; 1997-2007 – grosстук жана клирингдик төлөм системаларын автоматташтыруу баскычы; 2008-2020 – накталай төлөмдөрдү активдүү кыскартуу жана накталай эмес төлөмдөргө өтүү баскычы; 2021 – азыркы учур – жаңы санариптик төлөм технологияларын киргизүү этабы .

– Коммерциялык банктар тарабынан көрсөтүлүүчү төлөм кызмат көрсөтүүлөрүнүн банк секторунун кирешелүүлүгүнө тийгизген таасиринин ортосундагы байланыш даражасын аныктоодо коммерциялык банктардын дүң кирешесинин көп факторлуу корреляциясы жана регрессиялык талдоосу (бир нече индикатордук факторлор боюнча) колдонулган, ал коммерциялык банктардын дүң кирешесинин натыйжасына өзгөчө төлөмдөр жана банктар аралык эсептешүүлөр көбүрөөк таасир этээрин көрсөтүү, ошондой эле эсептөөлөр коммерциялык банктардын 2034-жылга чейин дүң кирешесинин стратегиялык болжолун ишке ашырууга мүмкүндүк берди .

– Төлөм системасындагы финансылык жана операциялык тобокелдиктерге баа берүүдө Кыргыз Республикасынын төлөм системасын өнүктүрүүдө тобокелдиктин ыктымалдуулугу анча чоң эмес экендиги, потенциалдуу жоготуулар өтө чоң эмес жана адатта, бүтүндөй система үчүн кризистик кырдаал;

– накталай эмес төлөмдөрдө санариптик сомду киргизүүнүн жана колдонуунун келечегин негиздөөдө төлөм системасынын коопсуздугун, ишенимдүүлүгүн жана иштешин камсыз кылуу үчүн тестирилөө принциптери аныкталган.

Изденип алуучунун жеке салымы. Автор төлөм системаларын өнүктүрүүнүн учурдагы тенденцияларын жана перспективаларын аныктаган,

бул накталай эмес төлөмдөрдү өнүктүрүүнүн келечектүү багыттарын иштеп чыгуу боюнча сунуштарды иштеп чыгууга иш жүзүндө мүмкүндүк берген.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги жоболору илимий-теориялык жана илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда жана форумдарда баяндалган.

Изилдөөлөрдүн натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Негизги натыйжалар рецензияланган илимий мезгилдүү басылмалардын тизмесине кирген мезгилдүү илимий басылмаларда (РИНЦ) 5 илимий макала көлөмүндө, 2,5 б.т. көлөмүндө жарыяланган. Макалалары төмөнкү илимий журналдарда жарыяланган : «Экономика: кечээ, бүгүн, эртең», «Вестник КР АСП», «Русский» экономикалык бюллетени", "Эл аралык гуманитардык жана табигый илимдер журналы", "Экономика жана бизнес: теория жана практика"

Иштин структурасы жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн жана 149 беттен турган корутундулардан турат, 22 сүрөт, 5 таблица, 113 адабияттан турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү диссертациянын изилдөө темасынын актуалдуулугун негиздеп, изилдөөнүн максаттарын жана милдеттерин, диссертациялык иштин илимий жаңылыгын жана илимий натыйжаларын, практикалык жана экономикалык маанисин, ошондой эле коргоого сунушталган негизги жоболорду баяндайт.

Биринчи бөлүмдө азыркы шарттарда төлөм системасынын өзгөчөлүктөрү жана мазмуну ачылат; электрондук төлөм системаларын уюштуруунун жана куруунун негиздери, ошондой эле изилденген төлөм системаларын өнүктүрүүнүн дүйнөлүк практикасы.

Төлөм системасынын концепциясын жана иштешин изилдөө багыты бир топ потенциалга ээ, анткени бул конкреттүү, бирок ошол эле учурда көп функциялуу тема. Төлөм системасы ар кандай каржы секторлорунун (финансылык рынок, акча-кредит саясаты) алкагында каралышы мүмкүн. Изилдөөнүн жүрүшүндө ата мекендик жана чет элдик авторлордун эмгектериндеги “төлөм системасы” түшүнүгүнүн ар кандай чечмелөөсү каралып, Кыргыз Республикасынын мыйзамдары, ЕАЭБ өлкөлөрү ж.б.

Төлөм системасы акча агымынын кыймылын жеңилдетет жана экономикалык системада туруктуулукту камсыз кылат. Натыйжалуу түзүлгөн төлөм системасы мамлекеттин каржы системасынын туруктуулугун жогорулатат, каржы ресурстарын натыйжалуу пайдаланууну камсыз кылат жана каржы рынокторунун ликвиддүүлүгүн жакшыртат (1.1- сүрөт).

Төлөм системалары финансылык инфраструктуранын бир бөлүгү катары иш алып баруу менен финансы системасынын ийгиликтүү иштешинин негизин түзөт. [Григорьева, Е. М. *Сущность и системообразующее значение платежных систем [Текст] / Е. М. Григорьева // Российское предпринимательство. — 2015. — Том 16. — № 17. — с. 2845-2858]*

1.1-сүрөт. Финансылык инфраструктуранын негизги элементтери

[Автор тарабынан түзүлгөн]

Жогорудагы көрсөткүчтөн көрүнүп тургандай, төлөм системасы жана анын коопсуздугун камсыз кылуу финансылык рыноктун бардык инфраструктурасынын эки чоң чөйрөсүн ээлейт. Ар бир мамлекеттин экономикалык өсүшүнө төлөм системасындагы тейлөө деңгээлинин жакшырышы чоң таасирин тийгизет. Демек, төлөм системалары сөзсүз түрдө мамлекет тарабынан жөнгө салынууга тийиш.

Лысенко Р. Ю. өзүнүн изилдөөлөрүндө төлөм системасын улуттук экономиканын ажырагыс звеносу катары чечмелейт: «Төлөм системасы – бул товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүүчүлөр менен керектөөчүлөрдүн ортосундагы, экономика менен социалдык чөйрөнүн ортосундагы байланыштыруучу звено, ал аркылуу төлөмдөрдү түзүү, бөлүштүрүү жана ички дүң продукцияны жана өлкөнүн мамлекеттик бюджетинин каражаттарын кайра бөлүштүрүү жүргүзүлөт». [Лысенко, Р. Ю. Возникновение платежной системы современной России, и вопросы оценки ее развития [Электронный вариант]/ Russian Economic Bulletin. 2020. Т. 3. № 2. Режим доступа: URL: <http://dgpu-journals.ru/wp-content/uploads/2020/04/lysenko.pdf>.- Загл. с экрана]

Дээрлик ушундай эле пикирди ата мекендик окумуштууларыбыз Мырзахматова Ж.Б., Макембаева К.И. «Заманбап төлөм системасы биздин жашообузга түздөн-түз интеграцияланган жана сатуучуга да, сатып алуучуга да ишенимдүү төлөм процессин камсыз кылат. Ал соодагерлерди жалпы төлөм экосистемасына, соода кызматтарынан алыскы терминалдык чечимдерге жана аппараттык камсыздоого чейин байланыштырат [Мырзахматова Ж. Б. Современные платежные системы и платежные технологии[Текст]/ Ж. Б. Мырзахматова, К. И. Макембаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. -2023. - № 6. - С. 134-138].

Биздин оюбузча, төлөм системаларынын дагы көптөгөн аспектиери бар, мисалы, укуктук механизмдерге, технологиялык жана операциялык маселелерге, финансылык рыноктун инфраструктурасына жана акча-кредит саясатын жүргүзүүгө. Төлөм системалары бир күндүк ликвиддүүлүк, тобокелдиктерди тескөө төлөм жана эсептешүү системаларын көзөмөлдөө сыяктуу негизги банктык операциялар жана саясатты түзүү үчүн негизги болгон көптөгөн концепциялардын практикалык колдонулушун көрсөтөт. Бул көп учурда

дисциплиналар аралык мамиле жана предметтердин кеңири чөйрөсүнө экспозиция талап кылат. Төлөм системасынын терминологиясын түшүнүү негизги талап болуп саналат.

Төлөм системасы белгилүү бир институттардын катышуусу менен акча каражаттарын которуунун алдын ала макулдашылган эрежелеринен, жол-жоболорунан жана механизмдеринен турган акча системасынын милдеттүү элементи болуп саналат. Ушундан улам, төлөм системасынын алкагында эффективдүү өз ара аракеттенүүгө мониторинг жүргүзүү рыноктун катышуучуларын да, кызмат адамдарын да, өзгөчө борбордук банктын өкүлдөрүн да тынчсыздандырган маселе. Рыноктук реформанын тажрыйбасы көрсөткөндөй, жеке адамдардын жана фирмалардын акча каражаттарын коопсуз жана натыйжалуу которууга болгон муктаждыктарын канааттандырган төлөм системасына ээ болуу рынок экономикасына ийгиликтүү өтүү үчүн зарыл болгон инфраструктуранын маанилүү элементи болуп саналат. Атап айтканда, жакшы иштеген төлөм системасы банктар аралык кызматташтыкты өнүктүрүүдө борбордук ролду ойнойт. *[Брюс Д. Саммерс Платежная система в условиях рыночной экономики [Текст] / Д. Брюс // Платежная система: структура, управление и контроль / Под. Ред. Брюса Д. Саммерса – МВФ, 1994г. - 254с.]*

Бүгүнкү күндө ар бир мамлекеттин экономикасын өнүктүрүү жогорку натыйжалуу акча жүгүртүү системасы жана заманбап төлөм механизмдерин колдонуусуз мүмкүн эмес. Каржылоонун, экономиканы кредиттоонун, бюджеттин аткарылышынын күнүмдүк проблемаларын, ошондой эле узак мөөнөттүү проблемаларды накталай эмес эсептешуунун ар турдуу формаларын интенсивдүү өнүктүрүү менен ийгиликтуу чечүүгө боло тургандыгын практика көрсөтүп турат. Төлөм механизми - бул экономикалык системадагы "метаболизмге" ортомчу экономиканын түзүмү. Төлөм ыкмалары накталай жана накталай эмес болуп бөлүнөт.

Нак эмес төлөмдөр акырындык менен ар кайсы өлкөлөрдүн акча системаларында накталай төлөмдөрдү алмаштырып жатат. Накталай эмес төлөмдөрдүн негизги үлүшү коммерциялык банктарга туура келет. Алар мамлекеттик төлөм системасында эң маанилүү эсептешүү жана төлөм функциясына ээ болгондор.

Акыркы жылдарда дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө төлөм системаларынын (ТС) иштешинде маанилүү өзгөрүүлөр болду. Бул системалар тарабынан аткарылган эсептешүү операцияларынын эбегейсиз көлөмү, эсептешүүлөрдүн ылдамдыгына жана ишенимдүүлүгүнө карата талаптардын тынымсыз жогорулашы бул өлкөлөрдүн финансы органдарынын жана банк уюмдарынын алдына ЖСТИ андан ары өркүндөтүү, аларды жаңы техникалык чөйрөгө өткөрүү боюнча артыкчылыктуу милдеттерди койду, эсептешүү тобокелдиктерин азайтуу максатында иштөө эрежелерин өзгөртүү.

Банктык карталардын нак эмес төлөм системасында тез жайылышына карттарды товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөм катары кабыл алган соода жана тейлөө ишканаларынын кеңири тармагынын жана төлөмдөрдү жүргүзүүгө, банк эсеби акча каражаттарын салууга жана алууга мүмкүндүк берүүчү банкоматтардын болушу шарт түзөт.

Төлөм каражаты катары нак акчаны жана чектерди колдонууну кыскартууга көмөктөшүүчү чакан соода жүгүртүү чөйрөсүндө тез өнүгүп жаткан электрондук төлөм системаларынын арасында автоматташтырылган эсептөө борборлор бар. Алар электрондук эсептөө системасы, б.а. бул системаларга катышкан финансы-кредиттик мекемелер тарабынан алмашылган электрондук түрдө төлөм тапшырмалары боюнча өз ара эсептешүүнү билдирет.

Изилдөөбүздүн жүрүшүндө биз санариптик валюта катары акчанын үчүнчү формасына же төлөм инструменттерине токтолбой коё алган жокпуз. “Криптовалюта рыногу пайда болгондон кийин, биринчи Bitcoin (2009), бир аздан кийин Ethereum, Ripple, Litecoin жана башка альткойндор, андан кийин стабилкойндор (айрыкча 2019-жылдын орто ченинде Libra2), акча-кредит органдары олуттуу тынчсыздана башташты. Ошентип, эгерде бул жеке криптовалюталар төлөмдөрдө жана эсептешүүлөрдө кеңири колдонула баштаса, анда алардын көлөмүнүн акырындык менен көбөйүшү резервдердин жана накталай акчалардын олуттуу бөлүгүн жүгүртүүдөн чыгарып, Борбордук банктын максаттуу милдеттерин ишке ашырууга терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Ошондуктан, азыркы учурда дээрлик ар бир борбордук банк Борбордук банктар өздөрүнүн санариптик валютасын чыгара алабы деген суроону жигердүү талкуулай баштаганы кокусунан эмес, бул коомго баа жана финансылык туруктуулукту кепилдейт жана бере албайт. жеке криптовалюталар акча жүгүртүүдө жана төлөм системаларында дүң жана чекене төлөмдөрдө үстөмдүк кылуу үчүн кандайдыр бир мүмкүнчүлүк”. [Киселев А. *Есть ли будущее у цифровых валют центральных банков?* [Текст] / А. Киселев // *аналитическая записка. - М.: Банк России, 2019.- 23 с.*]

Автор диссертациялык изилдөөнүн үчүнчү бөлүмүндө санариптик сомду киргизүүнүн келечегин талкуулаган. Биринчи бөлүм ошондой эле борбордук банктардын санариптик валюталарын киргизүү боюнча эл аралык тажрыйбаны карайт

Экинчи бөлүмдө республиканын төлөм системасынын өнүгүшүнө тарыхый талдоо жүргүзүлүп, санариптештирүү шарттарында төлөм системасын өнүктүрүүсү каралган, коммерциялык банктардын кирешелүүлүгүнө төлөм операцияларынын таасирине баа берүү жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын төлөм системасы саналат

Изилдөөнүн предмети болуп накталай эмес төлөмдөр боюнча мамлекеттик органдардын ортосундагы финансылык мамилелер саналат.

Акыркы жылдары төлөм система чөйрөсүндөгү иштин олуттуу багыттары болуп төмөнкүлөр саналат:

– 2022-жылы “Виртуалдык активдер жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын кабыл алынышы, ага ылайык виртуалдык активдер боюнча кызмат көрсөтүүлөрдүн провайдери катары виртуалдык активдерге байланыштуу ишти жүзөгө ашыруучу Улуттук банк тарабынан көзөмөлдөнгөн юридикалык жактар Улуттук банк тарабынан жөнгө салынат;

– 2019-жылы КМС 1348:2019 каржылык төлөмдөрдү жүргүзүү үчүн эки өлчөмдүү штрих-код символдорунун Улуттук стандартын жана QR коддорун

колдонуу менен төлөмдөрдү жүргүзүү эрежелерин кабыл алуу, бул кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөргө товарлар/кызмат көрсөтүүлөр жана которуулар үчүн мобилдик телефон аркылуу төлөөгө мүмкүндүк берген. Кыргыз Республикасынын аймагында эки өлчөмдүү штрих-код символдору жана төлөм шилтемелери (мындан ары - QR код);

- 2020-2022-жылдарга Кыргыз Республикасында санариптик төлөм технологияларын өнүктүрүү концепциясынын иш-чараларын ишке ашыруу;

- санариптик сомдун концепциясын иштеп чыгуу жана бекитүү, ага ылайык санариптик сомдун акча жүгүртүүдөгү мүмкүн болуучу ролу каралат жана санариптик сомдун прототибин ишке ашыруунун негизги ыкмалары аныкталган;

- төлөм системаларынын, мамлекеттер аралык төлөм жана эсептешүү системаларынын ишенимдүү жана үзгүлтүксүз иштешин, мезгилдүү банктык отчетторду иштеп чыгууну, электрондук документ жүгүртүү системасын камсыз кылуу максатында коопсуздуктун алдыңкы эл аралык стандарттарына ылайык Улуттук банктын Маалыматтарды иштеп чыгуу борборун (Дата-борбор) түзүү, Тундуктун ортосундагы ведомстволор аралык системанын өз ара аракеттенүүсү аркылуу маалымат алмашууну уюштуруу, банктын ички операциялык ишмердүүлүгү үчүн системалар жана башка көптөгөн милдеттер;

- Улуттук банк менен коммерциялык банктардын ортосундагы 2018-2022-жылдарга банк жабдууларын республикага ташып келүү жөнүндө макулдашууну ишке ашыруу жана өлкөнүн региондорун банктык жабдуулар менен жабдуу жолу менен төлөм инфраструктурасын жакшыртуу боюнча чараларды ишке ашыруу. Бардыгы болуп 2022-жылдын сентябрь айынын акырына карата республика боюнча орнотулган: банкоматтар – 1992 бирдик, POS-терминалдар – 15559 бирдик, төлөм терминалдары – 2301 бирдик;

- ЖАК “МПЦ”нын туруктуулугун, коопсуздугун, ишенимдүүлүгүн жана ишинин туруктуулугун колдоо максатында күбөлүксүз түрдө кошумча жөнөкөй аталыштагы акцияларды чыгаруу жолу менен уставдык капиталын көбөйтүү;

Элкарт улуттук төлөм системасын өнүктүрүү, анын ичинде аны башка өлкөлөрдүн төлөм системалары менен интеграциялоо боюнча чараларды көрүү, "Элкарт" контактсыз банктык төлөм карттарын чыгаруу боюнча долбоорлорду ишке ашыруу, ишке киргизүү; калкка көрсөтүлүүчү кызматтардын спектрин кеңейтүү үчүн «Элкарт -Мобайл» жана «Элкарт Трейд» мобилдик тиркемелери.

Төлөм системасы өлкөнүн акча-кредиттик системасынын негизги компоненттеринин бири, анын экономикалык өнүгүүсүнүн көрсөткүчү болуп саналат. Кыргыз Республикасында төлөм системалары бүгүнкү күндө республиканын экономикасында жаңы, жогорку статуска ээ болуп, Улуттук банк тарабынан лицензиялана баштады. Бүгүнкү күндө бул тармак калктан накталай жана электрондук төлөмдөрдү кабыл алуунун заманбап инструменттерин киргизип, дүйнөлүк деңгээлге шайкеш келген технологиялык өнүгүүгө умтулууда. Төлөмдөрдүн жеткиликтүүлүгү жана жөнөкөйлүгү бизге почта бөлүмдөрүндө же инкассациялоо пункттарында кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөөдөн баш тартууга жана аны мобилдик телефонуубуздан бир басуу менен аткарууга мүмкүндүк берди.

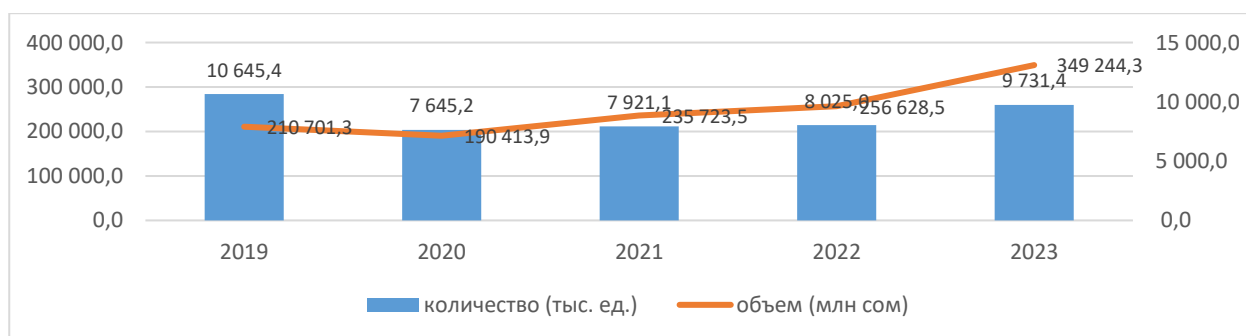
Азыркы учурда Кыргыз Республикасында төлөм системасынын төмөнкү [Основные направления развития платежной системы Кыргызской Республики на 2018-2022 годы [Текст]: Постановление Правления Национального банка Кыргызской Республики от 13 декабря 2017 года // Норматив. акты Кырг. Респ. - 2017. - № 2017-П-14/51-7 -. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/800030>] компоненттери иштейт :

1. Улуттук банктын ири төлөмдөр системасы - реалдуу убакыт режиминдеги эсептешүүлөрдүн grosстук системасы (ГСС).
2. Чекене төлөм системалары: Чакан чекене жана үзгүлтүксүз төлөмдөр үчүн пакеттик клиринг системасы (СПК), төлөм карталары менен эсептешүү системалары, акча которуу системалары, электрондук акча эсептешүү системалары, үчүнчү жактардын пайдасына төлөмдөрдү кабыл алуу системалары.
3. Финансылык билдирүүлөрдү кабыл алуу жана берүү инфраструктурасы (SWIFT тейлөө бюросу, банктар аралык байланыш тармагы).

Өлкөнүн финансы секторунун туруктуулугун аныктоочу негизги факторлордун бири болуп натыйжалуу жана үзгүлтүксүз төлөм системасы саналат.

2019-2023-жылдар аралыгында банктар аралык төлөм системасында төлөмдөрдүн көлөмүнүн өсүшү байкалган, бул республиканын реалдуу экономикасында төлөм системасынын ролунун өсүү тенденциясын көрсөтүп турат.

Майда төлөмдөрдү, ошондой эле банктар ортосундагы чакан төлөмдөрдү иштетүү үчүн пакеттик клиринг системасы колдонулат. Мындай система боюнча эсептешүүлөрдү жана төлөмдөрдү ишке ашыруу анын бенефициарларынын милдеттенмелерин эсепке алуу принциптерине негизделет. Партиялык клиринг системасы 2006-жылдын күзүндө ишке киргизилген.

2.1 - сүрөт. Клирингдик эсептешүү системасы аркылуу жүргүзүлгөн төлөмдөр

Булак: Улуттук банктын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан эсептелген [Электрондук ресурс]/ Улуттук банктын жылдык отчету. - Кирүү режими: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=137&lang=RUS> .- башкы беттен.

Клирингдик эсептешүү системасы аркылуу жүргүзүлгөн төлөмдөр өсүү тенденциясына ээ (2.1 - сүрөт). Мисалы, 2023-жылдын акырына карата чакан чекене жана үзгүлтүксүз төлөмдөрдүн көлөмү 349244,3 млн сомду түздү жана салыштырганда: өткөн жылга салыштырмалуу 4,9 пайызга көбөйгөн (2022-жыл); базалык жыл менен (2019-ж.) 35,3 пайызга кыскарган .

2023-жылы клирингдик төлөмдөрдүн саны 9731,4 төлөмдү түздү жана салыштырганда: өткөн жылга салыштырмалуу 8,4 пайызга көбөйгөн (2022-жыл) ; базалык жыл менен (2019-ж.) 9,1 пайызга кыскарган .

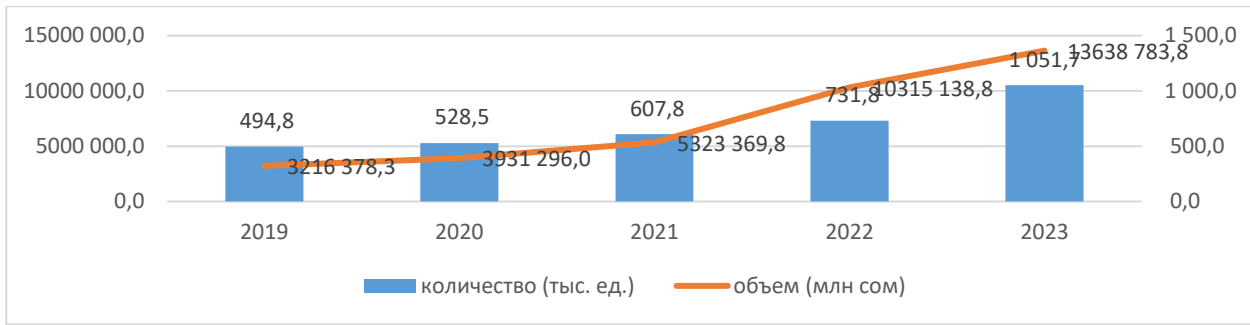
2023-жылдын акырына карата банктык карталар аркылуу төлөмдөрдүн көлөмү 237 860,7 млн сомду түздү жана төмөндөгүлөргө салыштырмалуу өткөн жылга салыштырмалуу 21,2 пайызга көбөйгөн (2022-жыл) ; базалык жыл менен (2019-ж.) 3376 пайызга өскөн.

Банк карталары аркылуу жүргүзүлгөн төлөмдөрдүн саны 2022-жылы 47703,4 төлөмдү түздү жана салыштырганда: өткөн жылга салыштырмалуу 25,5 пайызга көбөйгөн (2022-жыл) ; базалык жыл менен (2019-ж.) 2900,7 пайызга өскөн.

Белгилей кетсек, Кыргыз Республикасынын улуттук төлөм системасынын жападан жалгыз оператору болуп Бирдиктүү банктар аралык процессинг борбору саналат [Основные направления развития платежной системы Кыргызской Республики на 2018-2022 годы [Текст]: Постановление Правления Национального банка Кыргызской Республики от 13 декабря 2017 года // Норматив. акты Кырг. Респ. - 2017. - № 2017-П-14/51-7 -. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/800030>]. ЭМПК төлөм банктык карталарын, банкоматтар, POS-терминалдар аркылуу ишке ашырылган төлөмдөрдү кабыл алуу жана иштетүү үчүн өнүккөн инфраструктурага ээ. ЕПМКнын негизги максаттары чекене кызмат көрсөтүүлөр чөйрөсүндөгү товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөмдөр боюнча милдеттенмелерди аткаруу, накталай төлөмдөргө суроо-талапты кыскартууга жана кирешеси аз калктын банктык кызматтарга жеткиликтүүлүгүн кеңейтүүгө көмөктөшүүчү эмгек акы долбоорлорун ишке ашыруу болуп саналат. (накталай акча алуу, төлөмдөрдү жүргүзүү, кыска мөөнөттүү кредиттер) Элкарт банк карталарын колдонуу менен. Бул система 2006-жылдын кышында киргизилген. 2020-жылдын башына карата жүгүртүүдөгү банктык төлөм карттарынын жалпы саны 2980,6 миң картты түзгөн.

Финансы рынокторундагы келишимдер жана башка ири операциялар боюнча реалдуу убакыт режиминде жогорку ылдамдыкта жана акыркы эсептешүүлөрдү жүргүзүү үчүн эсептешүүлөрдүн grosстук системасы колдонулат. Система системанын бенефициарларынын корреспонденттик (күндөлүк) эсептерине каражаттарды эсептен чыгаруу жана чегерүү аркылуу ар бир жеке төлөм боюнча эсептешүүлөрдү дароо жана акырында жүргүзүүгө мүмкүндүк берет . Бул система 2008-жылдын жайында киргизилген.

2023-жылдын акырына карата эсептешүүлөрдүн grosстук системасы аркылуу төлөмдөрдүн көлөмү 1 3 638 783,8 млн сомду түздү жана салыштырганда: өткөн жылга салыштырмалуу 32,2 пайызга көбөйгөн (2022-жыл) ; базалык жыл менен (2019-ж.) 324,1 пайызга өскөн. Grosстук эсептешүү системасы аркылуу жүргүзүлгөн төлөмдөрдүн саны 2023-жылы 1051,7 миң төлөмдү түздү жана салыштырганда: өткөн жылга салыштырмалуу 43,7 пайызга көбөйгөн (2022-ж.) ; базалык жыл менен (2019-ж.) 112,5 пайызга өскөн (2.2 - сүрөт).

2.2 - сүрөт. Гросстук эсептешүү системасы аркылуу төлөмдөр

Булак: Улуттук банктын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан эсептелген [Электрондук ресурс]/ Улуттук банктын жылдык отчету. - Кирүү режими: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=137&lang=RUS> .- башкы беттен.

2022-жылдын күз айынан баштап негизги олуттуу көйгөй Мир картасын тейлөө көйгөйү болуп чыкты, ал эми 2023-жылдын 5-апрелинен тартып Россиянын төлөм карталарын Кыргыз Республикасында тейлөө токтотулду. Дээрлик дароо эле республикада алар колдонгон дээрлик бардык кызматтар, анын ичинде дүкөндөрдөгү POS-терминалдардагы накталай эмес төлөмдөр, банкоматтардан накталай акча алуу, карталардан башка карталарга акча которуулар жана Интернет төлөмдөрү сыяктуу кызматтардын ээлери үчүн жеткиликтүү болбой калды. Элкарт улуттук төлөм системасынын оператору Банктар аралык процессинг борбору (МПБ) батыш өлкөлөрүнүн кысымынан улам Мир системасынын орусиялык оператору менен мамилесин токтотууга аргасыз болду. «Бул чечим Элкартка каршы экинчи даражадагы санкциялардын тобокелдиктерин азайтат . Борбор улуттук төлөм системасынын үзгүлтүксүз иштешин жана анын толук коопсуздугун камсыз кылуу үчүн бардык зарыл чараларды көрүп жатат», - деп түшүндүрүштү МКК өкүлдөрү [Кыргызстану угрожали отключением национальной платежной системы [Электронный ресурс]/ Режим доступа: <https://rg.ru/2024/04/10/vynudili-shantazhom.html>. – Загл. с экрана]

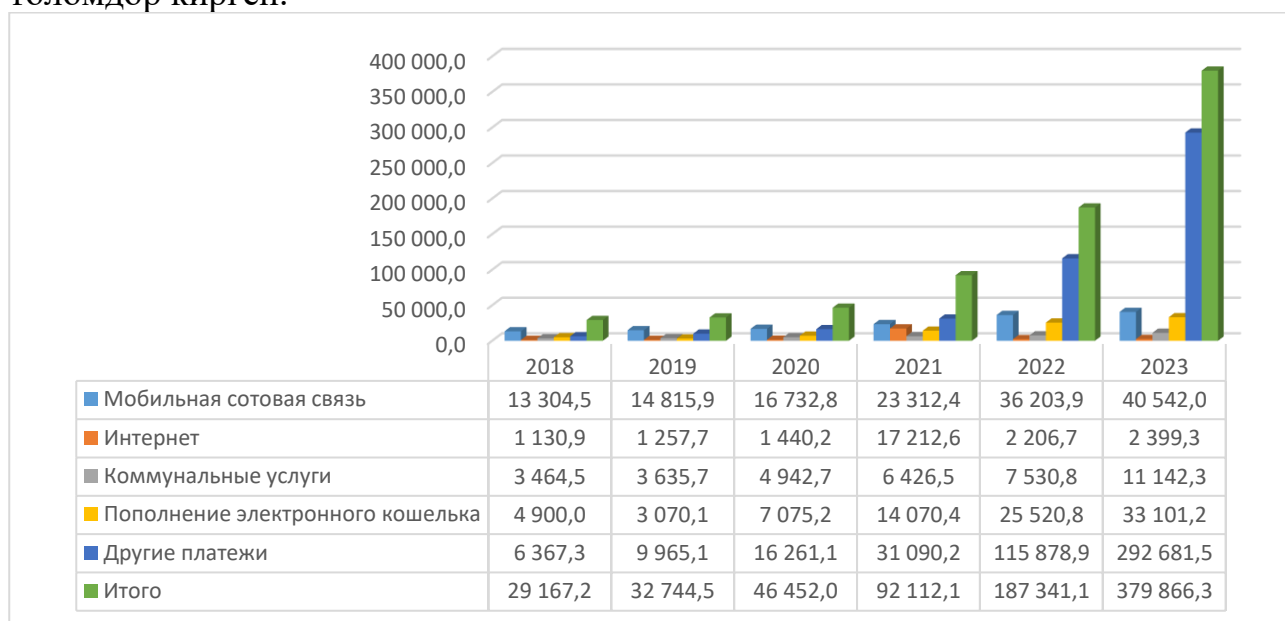
МККнын чечими, ошол эле учурда, Россия Федерациясынын аймагында Россия менен Кыргызстандын төлөм системаларын интеграциялоону жана Элкарт карталарын тейлөөнү караган Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн демилгесин иш жүзүндө токтотту.

Мамлекеттик органдардын, коммерциялык банктардын, чарба жүргүзүүчү субъекттердин жана калктын даярдыгын эске алуу менен калкты накталай эмес төлөмдөргө жана эсептешүүлөргө өткөрүү процесси этап менен жүргүзүлдү.

Учурда пенсия жана социалдык төлөмдөр боюнча төлөмдөрдүн көбү банк системасы аркылуу жүргүзүлөт. Бүгүнкү күндө 482,7 миң адам, же пенсионерлердин жалпы санынын 68% коммерциялык банктардагы эсептер аркылуу, ал эми 481,3 миң адам же социалдык төлөмдөрдү алуучулардын жалпы санынын 97%ы банктык төлөм карттары аркылуу социалдык төлөмдөрдү алышат.

Төлөм системасынын оператору жана 38 төлөм уюму Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын лицензиясынын негизинде иш жүргүзгөн.

2023-жылы төлөм уюмдары аркылуу аткарылган кызмат көрсөтүүлөр боюнча төлөмдөрдүн саны 235234,4 миң бирдикти түзгөн, бул 61139,6 миң бирдикти түзгөн. 2018-жылга салыштырмалуу өсүү 51,9%ды түздү жана 2022-жылга салыштырмалуу 48994,4 миң бирдикке көп, 2022 -жылга салыштырмалуу өсүү 26,3%ды түздү (2.3 -сүрөт). 2023-жылы мындай кескин секирик Россия Федерациясынын жарандарынын агымынын жана тиешелүү түрдө көбүрөөк сандагы кыргызстандык мигранттардын республикага кайтып келиши менен шартталган, төлөм уюмдары аркылуу ишке ашырылган кызмат көрсөтүүлөрдүн көлөмү да көбөйгөн. Башка төлөмдөрдүн жыйындысын эске албаганда, төлөмдөрдүн лидери уюлдук уюлдук байланышты жана электрондук капчыкты толуктоо болуп саналат. "Башка төлөмдөр" позициясына кредиттик төлөмдөр, такси төлөмдөрү, социалдык тармактар, интернет-дүкөндөр, онлайн оюндар, айыптарды төлөө, окуу үчүн төлөмдөр, банктык эсепти толтуруу жана башка төлөмдөр кирген.

2.3 – сүрөт. Төлөм уюмдары аркылуу жүзөгө ашырылган кызматтар боюнча төлөмдөрдүн көлөмү (млн. сом)

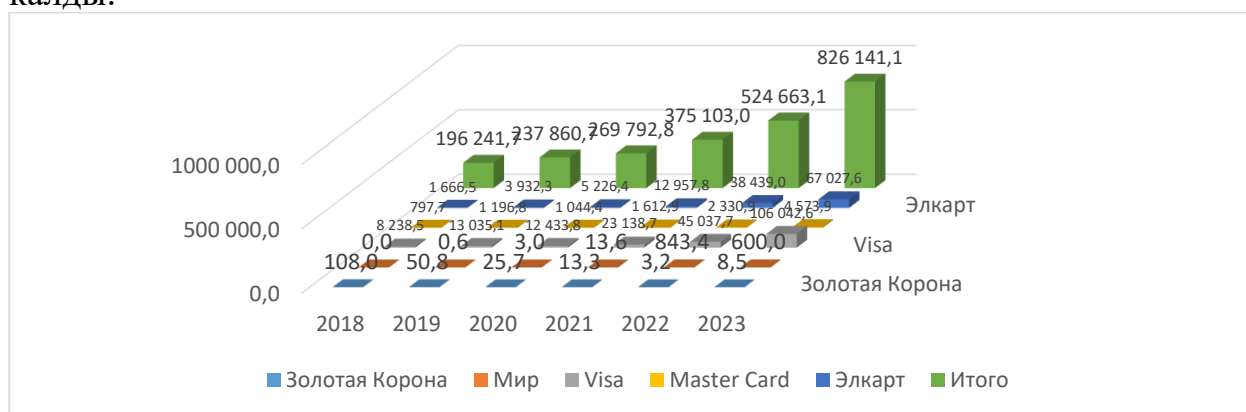
Булак: Улуттук банктын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан эсептелген [Электрондук ресурс]/ Улуттук банктын жылдык отчету. - Кирүү режими: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=137&lang=RUS> .- башкы беттен.

2023-жылы төлөм уюмдары аркылуу аткарылган кызмат көрсөтүүлөрдүн көлөмү 379866,3 млн сомго жетип, 2018-жылга салыштырмалуу 350699,1 млн сомго көбөйүп, 2022-жылга салыштырмалуу 19252,5 млн сомго көбөйгөн 2022-жылы 102,8% түздү. Төлөмдөрдүн саны менен төлөмдөрдүн көлөмүнүн ортосундагы өсүү темпинин мындай айырмасы калк кызмат көрсөтүүлөрдүн ар кандай түрлөрү боюнча ири суммадагы операцияларды жүргүзө баштаганын көрсөтүп турат .

2024-жылдын 1-январына карата Кыргыз Республикасында алты эл аралык система жана бир улуттук төлөм карталары боюнча “Элкарт” системасы

(мындан ары “Элкарт” системасы) жана “Элкарт UPI” кобейжиндик карталары иштеп жатат.

2023-жылы банктык карталарды колдонуу менен жалпысынан 204 161,4 миң транзакция ишке ашырылган, бул 2018-жылга салыштырмалуу 166 161,4 миң транзакцияга көп, өсүү темпи 437,3%ды түздү, ал эми 2022-жылга салыштырмалуу өткөн жылы 75 847,3 миң транзакцияга жана андан көп транзакцияларды түздү. 59,1%га. Ошол эле учурда, VISA жана Элкарт карталары боюнча транзакциялардын көбөйүшү байкалган, мисалы, «Мир» жана «Золотая Корона» карталары боюнча төлөмдөрдүн саны 2023-жылдын 5-апрелинен тартып Кыргыз Республикасындагы россиялык төлөм карталары токтотулгандыгына байланыштуу тейлениши кыскарган (2.4 -сүрөт). Дээрлик дароо эле республикада алар колдонгон дээрлик бардык кызматтар, анын ичинде дүкөндөрдөгү POS-терминалдардагы накталай эмес төлөмдөр, банкоматтардан накталай акча алуу, карталардан башка карталарга акча которуулар жана Интернет төлөмдөрү сыяктуу кызматтардын ээлери үчүн жеткиликтүү болбой калды.

2.4 – сүрөт. Банктык карттар аркылуу төлөмдөрдүн суммасы (млн. сом)

Булак: Улуттук банктын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан эсептелген [Электрондук ресурс]/ Улуттук банктын жылдык отчету. - Кирүү режими: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=137&lang=RUS>.- башкы беттен.

Банктык карттар аркылуу төлөмдөрдүн көлөмү өсүү тенденциясы менен 2023-жылы анын көлөмү 826 141,1 млн сомго жеткен, бул 2018-жылга салыштырмалуу 629 899,4 млн сомго жана 2022-жылга салыштырмалуу 302 038,1 сомго же тиешелүүлүгүнө жараша 320,9%га жана 57,5%га көп.

Электрондук акчалар калк арасында да популярдуу, анткени ал чекене төлөмдөрдү жүргүзүүгө ыңгайлуу жана тез мүмкүнчүлүк берет. Учурда электрондук капчыктардын жалпы саны 4,4 миллионду түзүп, өткөн жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 40,8%га өскөн. Кыргыз Республикасында электрондук акча чыгарууга 7 коммерциялык банк лицензия алышкан жана 9 локалдык электрондук акча төлөм системасы иштеп жатат.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, накталай эмес төлөмдөр мамлекеттик кызматтарга төлөөдө өзгөчө популярдуулукка ээ болууда.

Мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөмдөрдү кабыл алуу, накталай эмес төлөмдөрдүн үлүшүн көбөйтүү бөлүгүндө коммерциялык банктар менен маалыматтык өз ара аракеттенүүнү уюштурууда жарандардын ыңгайлуулугун

камсыз кылуу максатында «Инфоком» аттуу Мамлекеттик Ишкана ички төлөм системасын иштеп чыгып, веб-сайтты ишке киргизди. Интернет-эквайринг технологиясын колдонуу менен дүйнөнүн каалаган жеринен онлайн режиминде мамлекеттик кызматтар үчүн төлөй аласыз. Ошентип, Кыргыз Республикасынын жарандары Кыргыз Республикасынын жаранынын жалпы жарандык паспортун жана ID-картасын даярдоо үчүн (шашылыш эмес) каалаган банк карталары, анын ичинде башка өлкөлөрдөн келген карталар менен төлөй алышат. Кызмат төлөм күнүндөгү Улуттук банктын курсу боюнча валютаны сомго автоматтык түрдө конвертациялоону камсыз кылат.

Изилдеп жаткан жылдардагы санариптик төлөм технологияларынын өнүгүшүнө талдоо төлөм системасында санариптештирүү бекитилген орто мөөнөттүү пландарга жана программаларга ылайык ишке ашырылганын көрсөтүп турат. Алсак, Кыргыз Республикасынын Президентинин “2020-жылды Региондорду өнүктүрүү, өлкөнү санариптештирүү жана балдарды колдоо жылы деп жарыялоо жөнүндө”, “Финансы рыногун андан ары өнүктүрүү боюнча чаралар жөнүндө” Жарлыктарын аткаруу максатында, Улуттук банк коммерциялык банктар менен биргеликте аймактарда электрондук төлөмдөрдү жана мобилдик банкингди жайылтуу, юридикалык жактарды жана жеке ишкерлерди керектөөчүлөргө накталай эмес түрдө, анын ичинде QR-кодду колдонуу менен товарлар/кызмат көрсөтүүлөр үчүн төлөө мүмкүнчүлүгүн берүүгө дем берүү боюнча иш-чараларды өткөрдү, камсыз кылуу бардык перифериялык түзүлүштөрдө контактсыз карталарды универсалдуу кабыл алуу жана тейлөөнү баштаган.

Дүйнөлүк практиканы эске алуу менен санариптик төлөм технологиялары тармагын өнүктүрүүнүн артыкчылык багыттарын аныктоо жана төлөм системасынын натыйжалуулугун, ишенимдүүлүгүн жана коопсуздугун мындан ары жогорулатуу боюнча милдеттерди ишке ашыруу, финансы уюмдарынын, алардын кардарларынын, мамлекеттик органдардын ортосундагы гармониялуу өз ара аракеттенүүнү камсыз кылуу максатында органдардын жана коммерциялык уюмдардын электрондук байланыш каналдары аркылуу 2020-2022-жылдарга Кыргыз Республикасында санариптик төлөм технологияларын өнүктүрүү Концепциясы (мындан ары - Концепция) бекитилген.

Изилдөөлөр пландаштырылган иш-чаралардын аткарылышынын натыйжаларын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди:

- банк эсебин колдонуучу үчүн ыңгайлуу убакта 24/7/365 режиминде башкаруу үчүн коммерциялык банктар аралыктан алыскы каналдар (Мобилдик банкинг, Интернет-банкинг) аркылуу төлөм кызматтарын ишке ашырышты;
- “Элкарт” улуттук төлөм системасынын “Элкарт” мобилдик тиркемеси, ошондой эле “Элкарт Трейд” мобилдик тиркемеси аркылуу кызматтардын спектри кеңейтилди, ал аркылуу соода жана тейлөө ишканалары төлөмдөрдү кабыл ала алышат. накталай эмес тартипте товарларды/кызматтарды, анын ичинде QR кодун колдонуу менен;
- ар кандай төлөм системаларынын системалар аралык интеграциясын камсыз кылуу жана төлөөчүлөр үчүн QR коддору аркылуу төлөмдөрдү жана

каторууларды жүргүзүү үчүн бирдиктүү төлөм мейкиндигин түзүү максатында, өз ара аракеттенүү оператору катталган жана төлөм системасынын катышуучулары менен интеграциялык иш-чаралар жүргүзүлүүдө. Токтом менен Улуттук банк Башкармасы QR коддорун колдонуу менен төлөмдөрдү жүргүзүүнүн эрежелерине өзгөртүүлөрдү кабыл алды, төлөм системасынын катышуучуларына QR коддорун Улуттук стандартка ылайык келтирүү боюнча милдеттүү талаптарды белгилөө жана аларды өз ара аракеттенүүнү камсыз кылуу үчүн өз ара аракеттенүү операторуна кошуу QR коду аркылуу төлөө;

– ЕАЭБ мейкиндигинде финансылык уюмдардын санариптик өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуу, тестирилөө, ачык банк интерфейсинин технологиясын (мындан ары - API) колдонуу, ошондой эле Кыргыз Республикасынын финансы рыногу үчүн API технологияларын өнүктүрүү потенциалын баалоо, - Кыргыз Республикасынын бир нече коммерциялык банктарынын катышуусу менен бирдиктүү стандарт боюнча маалыматтык API технологияларын сыноо боюнча трансаралык пилоттук долбоору ишке ашырылган;

– Кыргыз Республикасында бирдиктүү санариптик каржылык онлайн платформаны ишке ашыруу максатында «Кыргызстандын Банктар Союзу» АКБ менен биргеликте каржы рыногун түзүү боюнча жол картасына кол коюлган. Финансы платформасынын кызмат көрсөтүүлөрүнүн оператору боло ала турган катышуучулардын чөйрөсүн жана бул платформада сунушталган кызматтардын тизмесин аныктоо үчүн Улуттук банк Башкармасынын токтому менен финансылык платформалар (базар) аркылуу финансылык кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү жөнгө салуу жөнүндө жобо кабыл алынган. Кыргыз Республикасында ачык программалык интерфейстерди колдонуу. Мындан тышкары, ачык API аркылуу маалымат алмаша ала турган финансылык платформа кызматтарынын операторуна жана финансылык кызмат көрсөтүүчүлөргө талаптар белгиленген;

– виртуалдык активдердин жүрүшүн жана виртуалдык активдер чөйрөсүндөгү иш-аракеттерди жөнгө салуунун укуктук негизин түзүү максатында “Виртуалдык активдер чөйрөсүндөгү иш жөнүндө” жана “Өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзам долбоорлорун коомдук талкуулоо жана жылдыруу; виртуалдык активдер жаатындагы айрым мыйзам актыларына” болуп өттү;

– “Тезирээк төлөмдөр системасын” киргизүү боюнча долбоордун алкагында иштер жүргүзүлүүдө, Улуттук банкта иштеп жаткан төлөм системаларын кийинки модернизациялоо жана алардын функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү үчүн системага карата жалпы талаптар иштелип чыккан, бул коммерциялык банктардын кардарларынын ортосунда реалдуу убакыт режиминде төлөмдөр.

Мындан тышкары, калк үчүн жагымдуу шарттарды түзүү, ошондой эле инновациялык банктык жана төлөм кызматтарын жана жаңы продуктыларды киргизүүнүн убактысын жана чыгымдарын кыскартуу максатында «регулятивная песочница» ишке киргизилген. Отчеттук мезгилде убактылуу

лицензиялардын алкагында үч уюм банктык операцияларды жүргүзө баштады: накталай эмес формада кредиттерди берүү үчүн алдын ала чыгарылган Элкарт кредиттик карталарын чыгаруу, банктык карталарды эквайрингтен откоруу, QR кодун колдонуу менен төлөмдөрдү кабыл алуу жана тейлөө, ошондой эле өздүк электрондук акчаларды чыгаруу (чыгаруу) жана төлөө жана электрондук капчыктарга кирүү үчүн төлөм карталарын чыгаруу (чыгаруу).

Калкты санариптик төлөм кызматтарынын жана инновациялык технологиялардын артыкчылыктары жана колдонуунун жеңилдиги жөнүндө маалымдоо үчүн Улуттук банк “Элкарт NFC” менен контактсыз төлөмдөрдү жүргүзүү, QR кодун колдонуу менен төлөө боюнча видеоматериалдарды иштеп чыгып, Улуттук банктын интернет-ресурстарына жайгаштырды, электрондук капчыктар боюнча, мобилдик жана интернет-банкингди колдонуу боюнча, Elkart Mobile мобилдик тиркемеси.

Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасын ишке ашыруунун алкагында санариптик сом концепциясы бекитилди, ага ылайык санариптик сом улуттук валютанын кошумча формасы болуп, Улуттук банк тарабынан санариптик формада чыгарылат, Санариптик сом накталай сом сыяктуу эле Улуттук банктын милдети болуп калат. Санариптик сом накталай жана накталай эмес сомдор менен катар колдонулуп, акчанын бардык функцияларын – жүгүртүү (төлөм) каражатын, нарктын өлчөмүн аткарат деп болжолдонууда.

Азыркы учурда төлөм системасы жөнүндө мыйзамдар банктарга жана банктык эмес кредиттик уюмдарга улуттук төлөм системасынын субъекттеринин ролдорун жана функцияларын аткарууда олуттуу орунду ээлейт.

Банктар жана банктык эмес кредиттик уюмдар гана банктык эсептерди ача алат, кардарлардын алдында электрондук акча боюнча милдеттенмелерди алат (электрондук акчанын калдыктары үчүн жеке эсептерди ачат), ошондой эле акча которуу операторлору жана электрондук акча операторлору катары чыга алат.

Таблица 2.1 - Индикатор-факторлор боюнча баштапкы маалыматтар

Жыл	Коммерциялык банктардын дүң кирешеси, млн сом (Y)	Төлөм карттары боюнча операциялардын көлөмү, млн сом (X1)	Төлөм системалары боюнча акча которуулардын көлөмү, млн сом (X2)	Конкреттүү төлөмдөр, банктар аралык эсептешүүлөр, миллион сом (X3)	Электрондук акча аркылуу төлөмдөр, миллион сом (X4)
2018	31,468,70	196,241,70	239684.3	272229.8	29525.2
2019	34,304,30	237,860,70	220867.4	313861.2	44952.2
2020	43,870,90	269,792,80	238491.6	350997.2	61443.9
2021	52,677,60	375 103.00	311769.6	549226	85967.7
2022	92,597,60	524,663,10	363805.5	949842.2	98010.2
2023	133,171,40	826,141,10	225197.8	1225264	105866.8

Булак: Улуттук банктын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан эсептелген [Электрондук ресурс]/ Улуттук банктын жылдык отчету. - Кирүү режими: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=137&lang=RUS> .- башкы беттен.

Жогорудагы аргументтерге байланыштуу биздин алдыбызда коммерциялык банктар тарабынан көрсөтүлүүчү төлөм кызматтарынын банк секторунун кирешелүүлүгүнө байланышынын даражасын же таасирин аныктоо милдети турду. Ошондой эле банктык кирешелерди алууда төлөм операцияларынын ордун жана ролун аныктоо. Байланышты изилдөө үчүн коммерциялык банктардын дүң кирешесине көп факторлуу корреляциялык жана регрессиялык талдоо колдонулган (биз бир нече индикатор-факторлорду гана алдык) коммерциялык банктардын дүң кирешесине таасир эткен жана баштапкы сандар менен төмөнкү 2.1 - таблицаны түзгөн.

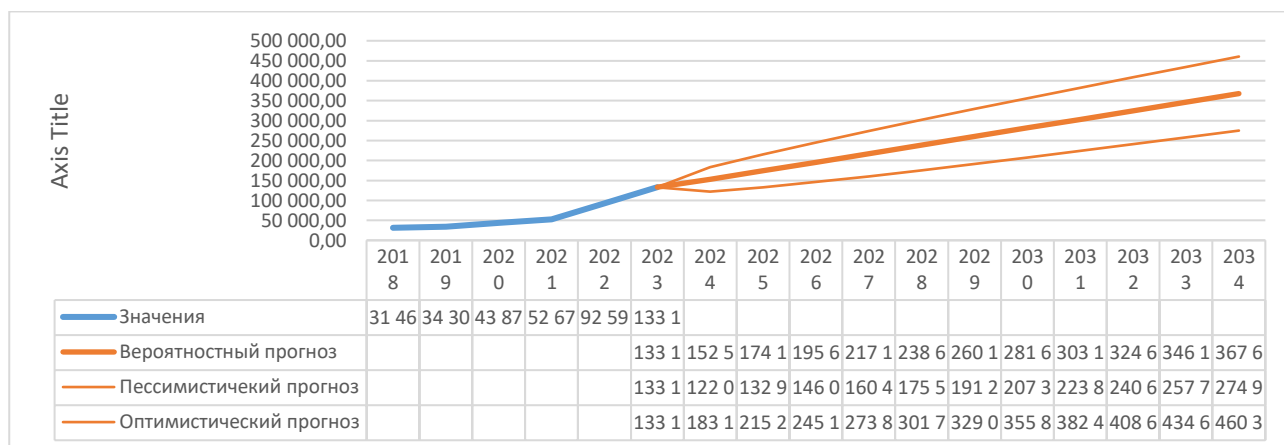
Эсептөөлөрдүн натыйжасында бир нече регрессия теңдемеси колдонулду:

$$Y = 34203.5363 - 0.04923 * X_1 - 0.1376 * X_2 + 0.1288 * X_3 + 0.1197 * X_4. \quad (2.1)$$

Моделдин параметрлерин экономикалык чечмелөө мүмкүн:

- төлөм карталары боюнча операциялардын көлөмүнүн 1 миллион сомго көбөйүшү коммерциялык банктардын дүң кирешесинин орточо 0,0492 миллион сомго кыскарышына алып келет;
- төлөм системалары аркылуу акча которуулардын көлөмүнүн 1 млн сомго көбөйүшү коммерциялык банктардын дүң кирешесинин орточо 0,138 млн сомго кыскарышына алып келет;
- конкреттүү төлөмдөрдүн, банктар аралык эсептешүүлөрдүн 1 млн сомго көбөйүшү коммерциялык банктардын дүң кирешесинин орточо 0,129 млн сомго өсүшүнө алып келет;
- электрондук акча аркылуу жүргүзүлгөн төлөмдөрдүн 1 млн сомго көбөйүшү коммерциялык банктардын дүң кирешесинин орто эсеп менен 0,12 млн сомго көбөйүшүнө алып келет.

$\beta_3 = 1,255$ максималдуу коэффициентинин негизинде коммерциялык банктардын дүң кирешесинин натыйжасына көбүрөөк таасир этүүчү фактор болуп спецификалык төлөмдөр жана банктар аралык эсептешүүлөр саналат деген тыянакка келебиз.

2.5 – сүрөт. 2034-жылга чейин коммерциялык банктардын дүң кирешесинин стратегиялык болжол эсеби

Жалпысынан алганда, болжол (прогноз) коммерциялык банктар тарабынан

сунушталган төлөм продуктыларын эске алуу менен гана түзүлгөнүн жана башка көптөгөн банктык продуктылар жана кызматтар банктардын дүң кирешесине таасир этиши мүмкүн экендигин унутпашыбыз керек (2.5 -сүрөт). Бирок баалоонун негизинде конкреттүү төлөмдөр, банктар аралык эсептешүүлөр жана которуулар, аймактык бөлүмдөр менен операциялар жана жумушчу кассалык операциялар, финансылык санкциялар банк секторунун кирешелүүлүгүнө кыйла олуттуу таасир этет. Бул мындай төлөмдөрдү тейлөө аз каржат сарпталышы экендиги, ал эми акча которуулар, төлөм карталары жана электрондук акча банктар үчүн конкреттүү төлөмдөргө салыштырмалуу кымбат экендиги менен түшүндүрүлөт.

Үчүнчү бөлүмдө экономикалык процесстерди санариптештирүү шартында төлөм системасын өнүктүрүүдөгү көйгөйлөрдү аныктады, төлөм системасындагы финансылык жана операциялык тобокелдиктерге баа берүү жана аларды жою жолдору жүргүзүлдү, санариптик сом төлөм платформасын өнүктүрүү жолдору берилди [Ташболотов, Ж. Ж. *Финансовые и операционные риски в платежной системе Кыргызской Республики [Текст] / Ж. Ж. Ташболотов. // Экономика: вчера сегодня, завтра. - Том: 13, Номер: 10-1. - 2023. - Страницы: 472-479* <https://elibrary.ru/item.asp?id=65587314>]

Киберкоопсуздук секторунда ченемдик укуктук актыларды жана жөнгө салуу механизмдерин жана өз ара кызматташууну оптималдаштыруу аркылуу төлөм системасынын коопсуздугун камсыз кылуу маселелери чечилүүдө. Мыкты эл аралык тажрыйбаны колдонууну эске алуу менен төлөм системасынын бардык катышуучулары үчүн. Приоритеттүү милдеттерге ошондой эле инновациялык мүнөздөгү төлөм продуктыларын жана кызматтарын ишке ашырууда көмөк көрсөтүү жана колдоо кирет.

Төлөм системасын санариптештирүү республиканын экономикасынын бардык тармактарынын ичинен эң тез жана маанилүү, бирок изилдөөлөр көрсөткөндөй, төлөм карталарын пайдалануу менен төлөм системасында алдамчылык транзакциялары дагы эле жогорку деңгээлде.

2019-2023-жылдар аралыгында төлөм карталары менен төлөм системаларында алдамчылык операциялары боюнча талдоо алкагында коммерциялык банктардан алынган маалыматтарды талдоонун жыйынтыгы боюнча. Элкарт улуттук системасынын жана эл аралык VISA Int системасынын карталарын колдонуу менен 1145 алдамчылык транзакциялары катталган, жалпы суммасы 21,73 млн сомду түзгөн (салыштыруу үчүн, 2012-2018-жылдар аралыгында жалпы суммасы 1,1 млн сомду түзгөн 136 алдамчылык операциялары катталган).

Бул алдамчылык транзакциялардын негизги себептери болуп карта ээлеринин аларды пайдаланууда коопсуздук эрежелерин сактабагандыгы (төлөм карталарына чектөөсүз кирүү, ПИН-коддордун купуялуулугу камсыз кылынбаганы, төлөм картасы жоголгон же уурдалган учурда тейлөөчү банкка өз убагында билдирилбегендиги), ошондой эле карталар жана алардын ээлери тууралуу уруксатсыз маалыматтарды пайдалануу менен алдамчылык фактылары көбөйүүдө. Бул маалымат алдамчылар тарабынан жасалма карталарды жасоо же онлайн сатып алуулар үчүн төлөөдө колдонулат.

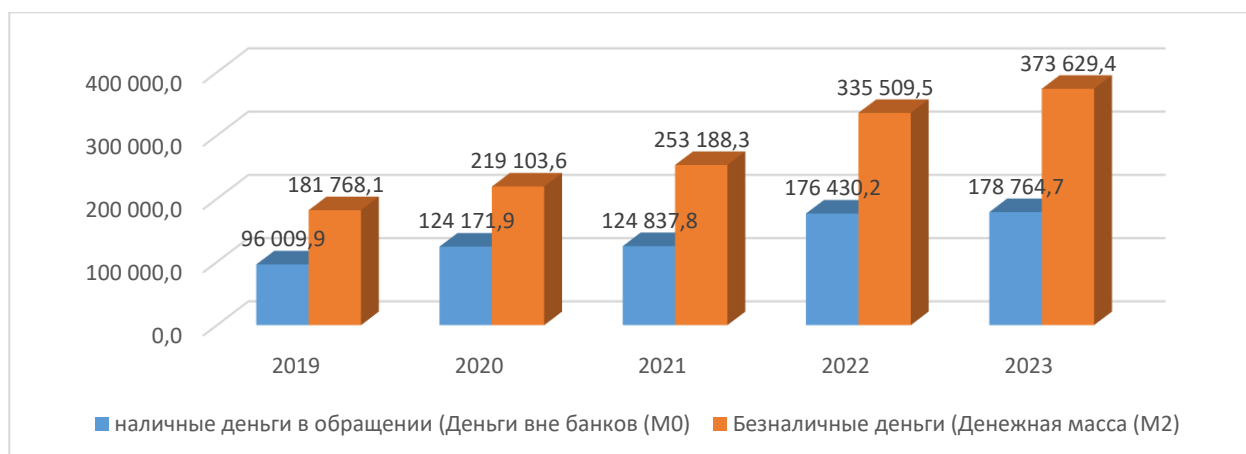
Иш алкагында коммерциялык банктардан алынган маалыматтарды талдоонун жыйынтыгы боюнча 2019-2022-ж. Коммерциялык банктардын төлөм системаларынын ишинде 1355 өзгөчө кырдаал катталган.

Анализдин натыйжалары боюнча коммерциялык банктар тарабындагы кемчиликтердин төмөнкүдөй негизги түрлөрү аныкталган:

– аппараттык-программалык комплекстин жана перифериялык түзүлүштөрдүн иштөөсүндөгү - төлөм системаларынын иштөөсүндөгү авариялык кырдаалдардын жалпы санынын 18,02 пайызы, анын ичинен 66,00 пайызы олуттуу деп белгиленип, операциялык системанын бузулушу менен байланышкан, ошондой эле айрым банктардын банкоматтарынын иштеши менен;

– байланыш каналдарынын иштен чыгышы – төлөм системаларынын иштөөсүндөгү авариялык кырдаалдардын жалпы санынын 38,92 пайызы, анын 56,94 пайызы байланыштын туруксуздугунан улам олуттуу деп белгиленген;

– электр энергиясын өчүрүүлөр – төлөм системаларынын иштөөсүндөгү өзгөчө кырдаалдардын жалпы санынын 43,06 пайызы, анын ичинен 13,39 пайызы олуттуу жана 86,61 пайызы анча маанилүү эмес деп белгиленген.

3.1 – сүрөт. Банк системасында накталай жана накталай эмес акчалардын катышы (млн. сом)

Булак: Улуттук банктын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан эсептелген [Электрондук ресурс]/ Улуттук банктын жылдык отчету. - Кирүү режими: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=137&lang=RUS> .- башкы беттен.

Жогорудагы көрсөткүчтөргө карабастан, банктык төлөм карталарын пайдалануу менен жүргүзүлгөн транзакциялардын саны боюнча да, көлөмү боюнча да операциялардын негизги үлүшүн мурдагыдай эле накталай акча алуу операциялары ээлейт, ал 2023-жылдын акырына карата 83,5 пайызды түзгөн. Бул көрсөткүчтөр банктык карта ээлеринин көпчүлүгү күнүмдүк транзакцияларда накталай акчаны колдонууну жактырарын көрсөтүп турат (3.1 -сүрөт).

2023-жылдагы талдоо төлөм системасынын операторлору жана төлөм уюмдары аркылуу жалпы суммасы 187,3 млрд сомго 186,2 млн транзакциялар жүргүзүлгөнүн көрсөттү. Бардык төлөмдөрдүн негизги үлүшү банктык эсепти толтуруунун пайдасына төлөмдөргө туура келген – 50,01 млрд сом (бардык төлөмдөрдүн жалпы көлөмүнө карата 27,0 пайыз), алардын саны 12,9 млн

транзакцияны (жалпы сандын 6,9 пайызын) түзгөн. төлөмдөр). Уюлдук операторлордун пайдасына төлөмдөрдүн көлөмү 36,2 млрд сомду (бардык төлөмдөрдүн жалпы көлөмүнө карата 19,0 пайыз), төлөмдөрдүн саны 117,4 млн транзакцияны түздү (төлөмдөрдүн жалпы санынын 63,0 пайызы). Мамлекеттик жана муниципалдык товарларды/кызмат көрсөтүүлөрдү берүүчүлөрдүн пайдасына төлөмдөрдүн көлөмү (коммуналдык кызматтарды төлөө, салыктар, жол кыймылынын эрежелерин бузгандыгы үчүн айыптар, мамлекеттик бюджетке башка төлөмдөр) 8,2 млрд сомду (төлөмдөрдүн жалпы көлөмүнүн 4,4 пайызы) түздү, төлөмдөрдүн саны 12,0 млн. транзакцияны түздү (төлөмдөрдүн жалпы санынын 6,5 пайызы). Электрондук капчыкты толтуруу аркылуу электрондук акчаны бөлүштүрүү боюнча операциялардын көлөмү 34,3 млрд сомду (бардык төлөмдөрдүн жалпы көлөмүнө карата 35,0 пайыз), алардын саны 9,0 млн транзакцияны (жалпы сандын 25,2 пайызын) төлөмдөр түздү.

Банк тутумунда накталай эмес каражаттардын үлүшүн көбөйтүүнүн туруктуу тенденциясы сакталып турганына карабастан, финансылык операциялардын негизги бөлүгү банк тутумунан тышкары жүзөгө ашырылат, ал эми төлөмдөрдө накталай акчанын басымдуулук көйгөйү сакталып калууда.

Натыйжалуу төлөм системалары ар бир мамлекеттин каржы системасынын негизги компоненттеринин бири болуп, анын экономикалык өнүгүүсүндө чечүүчү ролду ойнойт. Башка жагынан алганда, уюштуруучулук, функционалдык жана техникалык инфраструктурасы жетишсиз, тобокелдиктери жетишсиз чектелген төлөм системалары бир катышуучудан экинчи катышуучуга финансылык соккуларды өткөрүп берүү менен финансылык кризистерге салым кошо алат [Пищик, И Дорошкевич А. Пути минимизации рисков в платежной системе [Электронный ресурс]/ режим доступа: <https://www.nbrb.by/bv/pdf/articles/1166.pdf>. – Загл. с экрана].

Натыйжада, системага жана анын катышуучуларына гана эмес, ошондой эле акча жана башка ички жана эл аралык финансы рынокторунун туруктуулугуна коркунуч келип чыгышы мүмкүн, мында төлөм системасы төлөм жана эсептешүү мамилелеринин үзгүлтүксүздүгүнүн жана ишенимдүүлүгүнүн гаранты катары жана белгилүү бир шарттарда финансы рынокторунун натыйжалуу иштешин колдоонун маанилүү механизми катары системалык соккуларды жана кризистерди өзүнө сиңирип алууга тийиш.

Ошондуктан, акыркы жылдары төлөм системасынын ишенимдүү, коопсуз жана натыйжалуу иштеши жана анда келип чыккан тобокелдиктердин бардык түрлөрүн контролдоо маселелери экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөрдүн да, өткөөл экономикасы бар мамлекеттердин да борбордук банктары үчүн биринчи планга чыкты.

Төлөм системасынын негизги багыты финансылык тобокелдиктер болуп саналат. Финансылык тобокелдиктерге системалык тобокелдик, ликвиддүүлүк тобокелдиги жана кредиттик тобокелдик кирет.

Төлөм системасы менен байланышкан финансылык эмес тобокелдиктерге юридикалык/укуктук тобокелдикти жана алдамчылык тобокелдигин камтыган операциялык тобокелдик кирет.

Биз каржылык жана операциялык тобокелдиктерди көзөмөлдөйбүз реалдуу убакыт режиминдеги grosстук эсептешүү системасында (ГСРРВ),

пакеттик клиринг системасында (СПК) жана Элкарт картасы менен эсептешүү системасында 2021-2023-жылдарга.

Жыйынтыктап айтканда, ар кандай төлөм системаларынын тобокелдиктерин мүнөздөш үчүн, биз жогоруда талкууланган тобокелдиктер үчүн Кыргыз Республикасынын жогоруда аталган төлөм системаларында пайда болуу ыктымалдыгын жана мүмкүн болгон жоготууларды аныктайбыз. С.В.Криворучко боюнча төлөм системасындагы тобокелдиктердин мүнөздөмөлөрү боюнча, мындай тобокелдиктер, адатта, олуттуулугунун даражасына жараша бөлүнөт - кичине, орточо жана жогорку , таблица 3.2 маалыматы.

Таблица 3.2 - Төлөм системасындагы тобокелдиктердин мүнөздөмөлөрү

Тобокелдиктер	Баалоо критерийи
Кичине	Тобокелдиктин ыктымалдыгы анча чоң эмес, потенциалдуу жоготуулар анча чоң эмес жана адатта белгилүү бир система же банк үчүн кризистик кырдаалга алып келбейт.
Орто	Тобокелдиктин ыктымалдыгы төмөн, потенциалдуу жоготуулар олуттуу жана конкреттүү система же банк үчүн кризистик кырдаалга алып келиши мүмкүн
Жогорку	Тобокелдиктин ыктымалдыгы аз, потенциалдуу жоготуулар олуттуу жана конкреттүү система же банк үчүн кризистик кырдаалга алып келиши мүмкүн.

Источник: Криворучко С. В. Риски платежных систем: источники возникновения и контроль [Текст]/ С. В. Криворучко . - Управление в кредитной организации. - 2006. - № 5.

Төлөм системасында келип чыгуучу тобокелдиктерге жогоруда келтирилген баа берүүнүн негизинде жана ушул рейтингге ылайык, ГССРВ жана СПК системаларындагы талданган тобокелдиктерди анча чоң эмес тобокелдиктер катары кароого болот жана республиканын бул төлөм системаларында кризистик кырдаалдар үчүн эч кандай себептер жок.

Бирок, ошентсе да, пайда болушун болтурбоо жана шашылыш ири төлөмдөрдү жүргүзүү менен байланышкан тобокелдиктерди азайтуу үчүн тобокелдиктерди башкаруунун төмөнкү механизмдерин колдонууну улантуу зарыл, атап айтканда, финансылык тобокелдиктерди азайтуу үчүн система төмөнкүлөрдү караштырат: катышуучулардын ликвиддүүлүгүн башкаруу механизмдерин колдонуу менен чаралар:

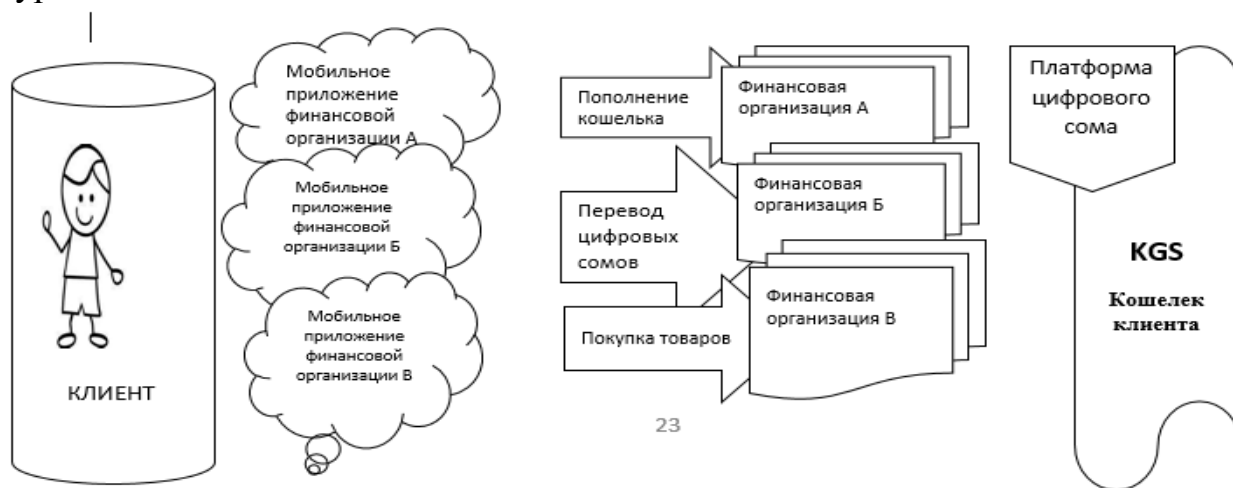
- төлөмдөрдү жүргүзүү боюнча милдеттенмелерин аткаруу үчүн катышуучулардын акча каражаттарынын жетиштүүлүгүнө реалдуу убакыт режиминде мониторинг жүргүзүү;
- чектеш системалардан эсептешүүлөрдү камсыз кылуу үчүн каражаттарды резервдөө мүмкүнчүлүгүн камсыздоо кепилдиги;
- белгиленген артыкчылыктарга ылайык төлөмдөрдү иштетүү;
- төлөм кезегин башкарган катышуучулар (төлөм артыкчылыктарын өзгөртүү, төлөмдөрдү төлөө кезегинден алуу ж.б.).

Автоматташтырылган системалар ката мүмкүнчүлүгүн жок кылган же азайтуучу маалыматтарды киргизүүнү көзөмөлдөөнү камсыз кылууга тийиш.

Санариптик финансылык активдерге коомчулуктун кызыгуусун, бизнес жана өкмөт тарабынан санариптик технологияларды кеңири колдонууну, ошондой эле керектөөчүлөрдүн төлөмдөрдүн жеткиликтүүлүгүн, ылдамдыгын, ыңгайлуулугун жана коопсуздугун жогорулатууга болгон жогорку суроо-талаптарын эске алуу менен чыгымдарды азайтып, жаңы төлөмдү түзүү мүмкүнчүлүгү инфраструктурасын түзүү жана акчанын үчүнчү формасын – санариптик сомду киргизүү каралууда.

Ар тараптуу даярдоо жана талдоо жүргүзүү боюнча маанилүү милдет турат. 2026-жылга пландаштырылган санариптик валютаны ишке киргизүү жөнүндө чечим каржы системасынын бардык аспектилерин акчанын үчүнчү формасын акырында киргизүүгө даяр экендигин камсыз кылууга багытталган бир катар маанилүү кадамдарды алдын ала аткарууну талап кылат.

Сыноо жана пилоттук иштерди жүргүзүү санариптик валютаны ишке ашыруу процессинин ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Бул изилдөөлөр ар кандай экономикалык шарттарда санариптик сомдун максатка ылайыктуулугуна жана натыйжалуулугуна баа берет, ошондой эле мүмкүн болуучу тобокелдиктерди жана аларды минималдаштыруу жолдорун аныктайт. Тестирлөө кошумча иштеп чыгууну талап кылган техникалык, экономикалык жана укуктук аспектилерди аныктоого жардам берет жана системаны масштабга чейин ыңгайлаштырууга кепилдик берет. Санариптик сомдун иштөө принциби сүрөттөн ачык көрүнүп турат.

8-сүрөт. Санариптик сомдун иштөө принциби

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Долбоордун ийгилиги үчүн санариптик валютаны киргизүү маселесин экономикалык, укуктук жана технологиялык жактан активдүү жана терең изилдөө абдан маанилүү. Экономикалык талдоо санариптик сомдун макроэкономикалык туруктуулукка, акча-кредит саясатына жана финансылык инклюзивдүүлүккө тийгизген таасирин баалоого тийиш. Укуктук өнүгүү санариптик валютанын жүгүртүүсүн жана колдонулушун жөнгө салуучу

ченемдик укуктук базаны иштеп чыгууну, ошондой эле керектөөчүлөрдүн укуктарын коргоону камтыйт. Технологиялык аспект санариптик сомду чыгаруу, жайылтуу жана тейлөө үчүн коопсуз жана эффективдүү инфраструктураны түзүүнү камтыйт.

Мындай комплекстүү даярдык санариптик сом акчанын потенциалдуу жаңы үчүнчү формасы катары экономикалык өсүштүн жана финансылык туруктуулуктун максаттарына жетүүгө салым кошуусун камсыздоо үчүн зарыл. Ошондой эле Кыргызстандын экономикасы үчүн күтүүсүз кесепеттерден качууга жана каржы системасынын бардык катышуучуларынын кызыкчылыктарын коргоого жардам берет. Мындан тышкары, деталдуу изилдөө жана пилоттук киргизүү Улуттук банкка санариптик сомду ишке ашыруунун так стратегиясын түзүүгө мүмкүндүк берет, ал жергиликтүү экономикалык өзгөчөлүктөрдү да, санариптик каржылоо чөйрөсүндөгү дүйнөлүк тенденцияларды да эске алат.

Акыр-аягы, даярдоо этабы жана пилоттук долбоорлорду ишке ашыруу санариптик сомду киргизүү боюнча негизделген жана негизделген чечимди кабыл алуу үчүн зарыл негизди түзөт, бул Кыргыз Республикасынын финансы системасын өнүктүрүүдө олуттуу кадам болуп калат жана аны андан ары модернизациялоо жана дуйнолук экономикага интеграциялоо.

Инновациялык шайман катары санариптик сомдун дароо кеңири колдонулушу төмөнкүлөргө салым кошо алат:

– Жеке жана мамлекеттик секторлордогу транзакциялардын ачыктыгы – бул тезис бизди дагы бир жолу борбордон ажыратылган блокчейнге билдирет – системага киргизилген маалыматтарды көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгү текшерүү мүмкүнчүлүгүн берет;

– Ички жана эл аралык рыноктордо өз ара аракеттенүүнүн принципалдуу жаңы инструменттеринин пайда болушу Кыргыз Республикасынын банк секторунун алдында турган эң маанилүү милдеттердин бири болуп саналат – бул финансы-техникалык чойродогу санкциялар маалда башкарууну улантуу;

– Коррупцияга жана арам акчаны адалдоого каршы – акылдуу контракттардын аркасында транзакциялардын жана акча агымынын ачыктыгы, башка нерселер менен катар жөнгө салуучу жана укук коргоо органдары тарабынан текшерүүлөрдү жөнөкөйлөтүп, транзакцияларды көзөмөлдөөгө жана оптималдаштырууга мүмкүндүк берет.

Ошондой эле санариптик сомдун өнүгүшүн басаңдата турган бир катар тобокелдиктерди белгилеп кетүү өтө маанилүү:

– өндүрүштүк кубаттуулуктун жетишсиздиги – мындай чечимди колдонуу талап кылынган операциялардын биргелешип аткарууга мүмкүндүк берүүчү жаңы сервердик кубаттуулуктарды иштеп чыгууну жана ишке киргизүүнү билдирет;

– Чечимдин купуялуулугу – бул технологиянын Кыргыз Республикасында аналогу жок, демек, транзакциянын катышуучуларынын ар тараптуу коопсуздугун камсыз кылуу боюнча стандарттар жана практикада жок;

- Активдин бул түрүнүн массалык мүнөзү – бул чечимди мамлекет боюнча масштабдаштыруунун кыйынчылыгы;
- Оффлайн режимин ишке ашыруунун кыйынчылыгы – бул төлөм каражатынын санариптик ориентациясынан улам – кыйын;
- контрагенттердин ликвиддүүлүгүн жоготуу – банктар уюмдардын кардарлары санариптик сомду колдоно баштагандан кийин электрондук төлөмдөрдүн жана накталай акчанын үлүшүн жоготууга тынчсызданышат;

Криптовалюталардын, токендердин, санариптик менчик объекттеринин, криптовалюталарды иштеп чыгуу (майнинг) ыкмаларынын укуктук статусун легалдаштыруу жана калыптандыруу бул секторду көмүскө рыноктон чыгарып, мамлекетке салыктарды алууга жана эл аралык транзакциялар үчүн санариптик валюталарды колдонууга мүмкүндүк берет (мисалы, материалдар, сырьё).

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөдө теориялык, практикалык жана аналитикалык, илимий негизделген жыйынтыктарга таянып, төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик:

1) "Төлөм системасы" аныктамасынын автордун аныктамасына акча-кредит системасынын маанилүү курамдык бөлүгү катары адистештирилген институттардын катышуусу менен акча каражаттарын которуунун алдын ала белгиленген эрежелеринен, жол-жоболорунан жана коопсуз механизмдеринен турган, ошондой эле заманбап санариптик технологиялар менен жабдылган. Анын катышуучуларынын ортосунда эсептешүү операцияларын жүргүзүү үчүн (электрондук) платформалар, биринчи кезекте, төлөм системасынын катышуучуларынын чөйрөсүнө кызыктырууга, ченемдик укуктук актыларга ылайык иштөөгө жана коопсуз төлөм транзакцияларын жүргүзүү үчүн ишенимдүү санариптик инструменттердин колдонулушун камсыз кылууга мүмкүндүк берет. . Изилдөөлөр төлөм системасынын иштешинин төмөнкү өзгөчөлүктөрүн жана мазмунун аныктады:

- банк мекемелери аркылуу ишканалар жана уюмдар тарабынан бардык төлөмдөрдү жүргүзүү;

- төлөмдөр, эреже катары, продукция жөнөтүлгөндөн, кызмат көрсөтүүлөрдөн, жумуштар аткарылгандан кийин, ошондой эле финансылык, кредиттик жана башка акчалай милдеттенмелер мөөнөтү аяктагандан кийин жүргүзүлөт;

- төлөөчүнүн эсебинде акча каражаттары же анын кредитке укугу болгондо төлөмдөр жүргүзүлөт;

- төлөөчүнүн анын эсебинен акча каражаттарын эсептен чыгарууга макулдугунун болушу.

Тике жана кыйыр эсептешүү системаларынын өнүгүү өзгөчөлүктөрүн , электрондук акча операцияларынын системаларынын моделин жана электрондук чек системаларынын моделин изилдөө электрондук акча операцияларынын системаларынын моделиндеги эсептөөлөр, адатта, ар кандай спецификациялардан алда канча чоң экендигин аныктады. Эки моделден

айырмаланып, электрондук акча транзакцияларынын системаларынын модели ар бири белгилүү бир транзакциянын сценарийин ишке ашырат, анын ичинде эсептердин ортосунда акча каражаттарын которуу боюнча буйруктарды, төлөмдөрдү, нускамаларды, процедураларды жана протоколдорду иштеп чыгуу. Андан тышкары, система төлөөчүнүн онлайн болушун талап кылса да, алуучу оффлайн режиминде болушу мүмкүн (бул өтө үнөмдүү).

3) Төлөм системасынын абалын талдоо республиканын бир ордунда турбай турганын жана өлкөдө төлөм системасын прогрессивдүү өнүктүрүү максатында накталай эмес төлөмдөрдү жөнгө салуу механизмдери өркүндөтүлүп, финансы-кредиттик уюмдар, төлөм системасынын операторлору жана төлөм уюмдары тарабынан көрсөтүлүүчү чекене төлөм кызмат көрсөтүүлөрүнүн спектрин кеңейтүү, санариптик төлөм технологияларын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү, « Элкарт » төлөм картасынын улуттук төлөм системасынын операторунун иштешин колдоо – ЖАК «МПЦ», " Элкарт" улуттук төлөм системасын өнүктүрүү «жана аны башка өлкөлөрдүн төлөм системалары менен интеграциялоо, банктык төлөм карталарын кабыл алуу жана тейлөө инфраструктурасын өнүктүрүүдө коммерциялык банктарга көмөк көрсөтүү.

4) Накталай эмес төлөмдөрдү өнүктүрүү боюнча жүргүзүлүп жаткан көптөгөн иштерге карабастан, изилдөөлөр көрсөткөндөй, калк накталай операциялардан дагы эле толугу менен кете элек, мисалы, операциялардын саны боюнча да, көлөмү боюнча да негизги үлүшү болуп саналат. Банктык төлөм карталарын колдонууну накталай акча алуу операциялары ээлеп, 2023-жылдын акырына карата 83,5 пайызды түзгөн. Бул көрсөткүчтөр банктык карт ээлеринин көпчүлүгү күнүмдүк транзакцияларда накталай акчаны колдонууну жактырарын көрсөтүп турат. Калктын накталай эмес төлөмдөрдү пайдалануу деңгээлинин төмөндүгүнүн себеби, негизинен төмөнкүдөй көйгөйлөр: калктын накталай эмес төлөмдөрдү жана инновациялык төлөм кызматтарын колдонууга кызыгуусунун төмөндүгү; чарбалык субъекттердин накталай эмес төлөмдөргө өтүүнү каалабагандыгы, республиканын региондорунда накталай эмес төлөмдөрдү кабыл алуу үчүн төлөм инфраструктурасы жетишсиз өнүккөн; ар кандай төлөм системаларынын функционалдык келишпестиги; коммерциялык банктар тарабынан сунушталган банктык жана төлөм кызматтарына жогорулатылган тарифтик саясаты; калктын финансылык сабаттуулугунун төмөн деңгээли.

5) Коммерциялык банктардын дүң кирешесине колдонулган коп фактордук корреляциялык жана регрессиялык талдоо төлөм карттары боюнча операциялардын көлөмүнүн 1 млн сомго көбөйүшү коммерциялык банктардын дүң кирешесинин орто эсеп менен 0,0492 млн сомго азайышына алып келерин көрсөттү; төлөм системалары аркылуу акча которуулардын көлөмүнүн 1 млн сомго көбөйүшү коммерциялык банктардын дүң кирешесинин орточо 0,138 млн сомго кыскарышына алып келет; конкреттүү төлөмдөрдүн, банктар аралык эсептешүүлөрдүн 1 млн сомго көбөйүшү коммерциялык банктардын дүң кирешесинин орто эсеп менен 0,129 млн сомго көбөйүшүнө алып келет;

электрондук акча аркылуу төлөмдүн 1 млн сомго көбөйүшү коммерциялык банктардын дүң кирешесинин орточо 0,12 млн сомго көбөйүшүнө алып келет.

6) Баалоонун негизинде конкреттүү төлөмдөр, банктар аралык эсептешүүлөр жана которуулар, аймактык бөлүмдөр менен операциялар жана жумушчу кассалык операциялар, финансылык санкциялар банк секторунун кирешелүүлүгүнө кыйла олуттуу таасирин тийгизет. Бул мындай төлөмдөрдү тейлөө арзан экендиги, ал эми акча которуулар, төлөм карталары жана электрондук акча банктар үчүн конкреттүү төлөмдөргө салыштырмалуу кымбат экендиги менен түшүндүрүлөт.

7) Иште берилген төлөм системасында келип чыгуучу тобокелдиктерге баа берүүнүн негизинде жана алардын оордук даражасы боюнча - кичине, орточо жана жогорку рейтингге ылайык, Кыргыз Республикасындагы ГСРРВ жана СПК системаларында талданган тобокелдиктер анча чоң эмес тобокелдиктер болуп эсептелинет жана республиканын бул маалымат төлөм системаларында кризистик кырдаалдардын пайда болушуна эч кандай себеп жок. Бирок, ошентсе да, пайда болушунун алдын алуу жана шашылыш жана ири төлөмдөрдү жүргүзүү менен байланышкан тобокелдиктерди азайтуу үчүн тобокелдиктерди башкаруу механизмдерин колдонууну улантуу зарыл.

8) 2023-жылы Кыргыз Республикасында электрондук акча эң жеткиликтүү жана ыңгайлуу төлөм ыкмаларынын бири бойдон калган, бул электрондук капчыктардын саны боюнча да, транзакциялардын саны жана көлөмү боюнча да көрсөткүчтөрдүн туруктуу өсүшүнө алып келди. Электрондук капчыктардын саны 2022-жылга салыштырмалуу 19,7 пайызга өсүп, 6,5 миллион даанага жетти. Он коммерциялык банк электрондук акча чыгарууга лицензия алган, ал эми 2023-жылы алты коммерциялык банк электрондук акчанын эмитенти болгон жана он локалдык электрондук акча эсептешүү системасы иштеген. Ушуга байланыштуу санариптик сомду ишке киргизүү жана этаптарды кеңейтүү чечими кабыл алынды. Ошол эле учурда санариптик сомду колдонуудагы накталай эмес төлөм системасына үзгүлтүксүз жана ачык-айкын интеграциялоо үчүн санариптик сом платформасы учурдагы төлөм инфраструктурасы менен интеграцияланат. Санариптик сом платформасы заманбап технологиялык чечимдерди колдонуу менен туташуу жана өз ара аракеттенүү үчүн, анын ичинде санариптик сом менен трансчек аралык төлөмдөрдү жүргүзүүдө башка өлкөлөрдүн инфраструктурасы менен системалар аралык өз ара аракеттенүү үчүн ачык болушу мүмкүн.

9) санариптик экономикада төлөм системаларын өнүктүрүүнүн негизги тенденцияларын төмөнкүдөй мүнөздөөгө болот:

- Ыңгайлуулук жана ылдамдык : Санариптик инновациянын алкагында төлөмдөр тез жана жеңил болуп, керектөөчүлөр үчүн транзакция процессин жеңилдетип жатат.

- Контактсыз жана мобилдик төлөмдөр : Бул төлөм ыкмалары ыңгайлуулукту жана ылдамдыкты камсыз кылгандыктан популярдуулукка ээ болууда.

-Башка кызматтар менен интеграция : Төлөм системалары барган сайын башка кызматтар менен интеграцияланууда, мисалы, социалдык тармактар же такси тиркемелери.

-Чек ара төлөмдөрү : Технология глобалдашуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачып, заматта трансчек аралык төлөмдөрдү мүмкүн кылууда.

Жалпысынан алганда, изилдөө заманбап төлөм системалары бир нече ондогон жылдар мурун болгон системалардан укмуштуудай айырмаланынын көрсөттү. Алар ыңгайлуу, тезирээк жана коопсуз болуп баратат, бул алардын кеңири жайылышына жана активдүү колдонулушуна өбөлгө түзөт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1) Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы жана төлөм системасынын катышуучулары маалыматтарды коргоонун акыркы технологияларын киргизүү жана колдонуу аркылуу төлөм операцияларынын коопсуздук системасын иштеп чыгышы керек. Тактап айтканда, каржы секторунда компьютердик чабуулдарга мониторинг жүргүзүү жана ага жооп кайтаруу боюнча белгилүү бир борборду түзүү аркылуу ыкчам жооп берүү пунктун түзүү сунушталууда, ал Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын бөлүмдөрү болушу мүмкүн. Компаниялардын жана жеке адамдардын эсептеринен акча каражаттарын уруксатсыз которуу аракетинен байланыштуу бардык маалыматтар.

2) Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети каржы тармагында санариптештирүүнүн өнүгүшүн мүнөздөгөн эл аралык рейтингдерде өлкөнүн позициясын бекемдөөнү, атап айтканда, тармактын даярдык индексин, интернеттин өнүгүү деңгээлин, атап айтканда өлкөнүн аймактарында, Интернеттин баасын төмөндөтүү, мамлекеттик кызматкерлердин санариптик компетенттүүлүгүн жана бизнестин тышкы экономикалык ишмердүүлүгүндө ишкерлердин санариптик сабаттуулугун жогорулатуу.

3) Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети жарандык сектор жана жогорку окуу жайлары менен бирдикте мектеп окуучуларынын, студенттердин, ишкерлердин жана кары-картандардын арасында лекцияларды уюштуруу аркылуу калктын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу боюнча иштерди күчөтүүсү зарыл.

4) Төлөм продуктылары аркылуу дүң кирешени көбөйтүү үчүн коммерциялык банктар төмөнкү кызматтарды тейлөөгө операциялык чыгашаларды карап чыгышы керек: төлөм карталары жана акча которуулар, анткени баа берүү төлөм системасынын бул кызматтары коммерциялык банктардын дүң кирешесинин төмөндөшүнө алып келерин көрсөткөн.

5) Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы санариптик сомду ишке ашырууну тестирлөөдө системанын өз ара аракеттенүүсүн камсыздайт, башкача айтканда, санариптик сомдун башка төлөм системалары жана санариптик валюталар менен шайкеш келүүсүн камсыздоо маанилүү жана болгон финансылык инфраструктурага женил интеграция болуу.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Ташболотов, Ж. Ж. Финансовые и операционные риски в платежной системе Кыргызской Республики [Текст] / Ж. Ж. Ташболотов // Экономика: вчера сегодня, завтра. - Ногинск, 2023. - Том: 13. - Номер: 10-1. - С. 472 - 479 <https://elibrary.ru/item.asp?id=65587314>
2. Ташболотов, Ж. Ж. Анализ развития финансовых каналов интеграционного развития стран ЕАЭС (на примере денежных переводов) [Текст] / А. К. Карабекова, Мурзаibraим уулу Ренат, Ж. Ж. Ташболотов // Российский экономический вестник. – Махачкала, 2023. - №6. - С. 171 - 177. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54738535> .
3. Ташболотов, Ж. Ж. Евразия экономикалык биримдигинин акча-кредиттик интеграциясынын айрым аспектилерин [Текст] / А. К. Карабекова, Ж. Ж. Ташболотов // Вестник Академии государственного управления при Президенте Кыргызской Республики им. Ж. Абдрахманова. - 2024. - № 34 (2). - С. 131 - 137. <https://elibrary.ru/item.asp?id=67852077> .
4. Ташболотов, Ж. Ж. Особенности развития безналичных платежей в Кыргызской Республике [Текст] / Ж. Ж. Ташболотов // Экономика и бизнес: теория и практика. - Новосибирск, 2024. - №7 (113). – С. 161 - 167 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68591482>
5. Ташболотов, Ж. Ж. Некоторые аспекты развития платёжной системы Кыргызской Республики [Текст] / Ж. Ж. Ташболотов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – Новосибирск, 2024. - №7 (113). – С. 191 - 196 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68589415>

08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана кредит адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн Ташболотов Жумалы Жолборсовичтин «Санариптик экономиканын шартында Кыргыз Республикасынын төлөм системасынын өнүгүү перспективалары» темасындагы диссертациянын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: накталай эмес төлөмдөр, төлөмдөр, төлөм системасы, санариптештирүү, финансылык тобокелдик, операциялык тобокелдик, клирингдик эсептешүү системасы, grosстук эсептешүү системасы, чекене төлөмдөр, банктык карталар, эл аралык система, улуттук система, электрондук акча, санариптик валюта, банктык төлөм карталары

Изилдөө обьектиси болуп санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын төлөм системасы саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп накталай эмес төлөмдөр боюнча мамлекеттик органдардын ортосундагы финансылык мамилелер саналат.

Изилдөөнүн максаты – Кыргыз Республикасында санариптик трансформацияга негизделген төлөм системасын өнүктүрүүнүн негизги келечектүү багыттарын аныктоо.

Изилдөө методдору: финансылык, статистикалык талдоо методдору, салыштырма анализ жана эксперттик баалоо методдору колдонулган.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: аныктама боюнча автордук интерпретация сунушталды: экономикалык процесстерди санариптик трансформациялоо шарттарында “төлөм системасы”; электрондук төлөм системаларын уюштуруунун жана куруунун өзгөчөлүктөрү аныкталган; Кыргыз Республикасынын төлөм системасынын өнүгүүсүнүн эволюциялык этаптары аныкталган жана санариптик трансформация шарттарында төлөм системасынын өнүгүшүнө талдоо берилген; коммерциялык банктар тарабынан көрсөтүлүүчү төлөм кызмат көрсөтүүлөрүнүн банк секторунун кирешелүүлүгүнө таасиринин даражасы аныкталган; төлөм системасындагы финансылык жана операциялык тобокелдиктерге баа берүү жүргүзүлдү жана аларды жеңүү жолдору иштелип чыкты; накталай эмес төлөмдөргө санариптик сомду киргизүүнү күчөтүү боюнча чаралар сунушталды .

Колдонуу даражасы: Изилдөөлөрдүн натыйжалары экономикалык процесстерди санариптештирүү шартында төлөм системасын уюштурууну жана иштешин өнүктүрүү үчүн негиз катары колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: Берилген материалдар санариптик финансылык экономиканын өнүгүп келе жаткан багытында окуу материалдарын жана окуу куралдарын жазууда жана иштеп чыгууда пайдалуу болушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Ташболотов Жумалы Жолборсович на тему:
«Перспективы развития платежной системы КР в условиях цифровой экономики» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит

Ключевые слова: безналичные расчеты, платежи, платежная система, цифровизация, финансовый риск, операционный риск, клиринговая система расчетов, гроссовая система расчетов, розничным платежи, банковские карты, международная система, национальная система, электронные деньги, цифровая валюта, банковские платежные карты

Объектом исследования является платежная система Кыргызской Республики в условиях цифровизации.

Предметом исследования являются финансовые отношения между субъектами государства по поводу безналичных расчетов.

Целью исследования является определение основных перспективных направления развития платежной системы на основе цифровых преобразований в Кыргызской Республике.

Методы исследования: послужили методы финансового, статистического анализа, методы сравнительного анализа и экспертных оценок.

Полученные результаты и их новизна: предложена авторская трактовка дефиниции: «платежная система» в условиях цифровой трансформации экономических процессов; выявлена специфика организации и построения электронных платежных систем; выявлены эволюционные этапы развития платежной системе Кыргызской Республики и дан анализ развития платежной системы в условиях цифровой трансформации; определена степень влияния предоставляемых коммерческими банками платежных услуг на доходность банковского сектора; дана оценка финансовых и операционных рисков в платежной системе и разработаны пути их преодоления; предложены меры по активизации внедрения в безналичные расчеты цифрового сома.

Степень использования: Результаты исследования могут использоваться в качестве основы разработки организации и функционирования платежной системы в условиях цифровизации экономических процессов. Отдельные положения работы могут быть использованы банками Кыргызской Республики для выработки перспективных направлений развития платежной системы. Положения и выводы работы могут быть применены кредитно-финансовыми институтами при формировании своей платежной политики.

Область применения: Представленные материалы могут быть полезны при написании и разработке учебных материалов, пособий в перспективно развивающемся направлении цифровой финансовой экономики.

SUMMARY

Of the dissertation by Tashbolotov Zhumaly Zholborsovich on the theme: “Prospects for the development of the payment system of the Kyrgyz Republic in the conditions of the digital economy”, for the candidate of economical sciences degree in the specialty 08.00.10 - Finance, money circulation and credit

Key words: non-cash payments, payments, payment system, digitalization, financial risk, operational risk, clearing settlement system, gross settlement system, retail payments, bank cards, international system, national system, electronic money, digital currency, bank payment cards

The object of the study is the payment system of the Kyrgyz Republic in the context of digitalization.

The subject of the study is financial relations between state entities regarding non-cash payments.

The purpose of the study is to determine the main promising directions for the development of the payment system based on digital transformation in the Kyrgyz Republic.

Research methods: the methods of financial, statistical analysis, methods of comparative analysis and expert assessments were used.

The results obtained and their novelty: The results obtained and their novelty: the author’s interpretation of the definition is proposed: “payment system” in the conditions of digital transformation of economic processes; the specifics of the organization and construction of electronic payment systems have been identified; the evolutionary stages of development of the payment system of the Kyrgyz Republic are identified and an analysis of the development of the payment system in the conditions of digital transformation is given; the degree of influence of payment services provided by commercial banks on the profitability of the banking sector was determined; an assessment of financial and operational risks in the payment system was made and ways to overcome them were developed; measures have been proposed to enhance the implementation of **digital som** in non-cash payments.

Degree of use: The research results can be used as the basis for developing the organization and functioning of the payment system in the context of digitalization of economic processes.

Scope of application: The presented materials can be useful in writing and developing educational materials and manuals in the promisingly developing direction of the digital financial economy.